

ANTONIO CASSESE

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Γιάννης Σαριδάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Φωτεινή Παζαρτζή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

Antonio Cassese

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Μετάφραση: Γιάννης Σαριδάκης

Επιμέλεια: Φωτεινή Παζαρτζή

Αριθμός έκδοσης: 2713

Κωδικός καταλόγου: 9550598

Τίτλος πρωτοτύπου:

Antonio Cassese

INTERNATIONAL LAW, 2nd Ed.

© Antonio Cassese 2005

Published in the United States

by Oxford University Press, Inc., New York

1st edition, 2001, 2nd ed., 2005

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission in writing of Oxford University Press, or as expressly permitted by law, or under terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to the Rights Department, Oxford University Press.

You must not circulate this book in any other binding or cover
and you must impose this same condition on any acquirer.

© Copyright 2012

για την ελληνική γλώσσα

Εκδόσεις Gutenberg

Σελιδοποιήθηκε από τον μεταφραστή, με χρήση λογισμικού ανοικτού κώδικα
(Linux Mint Debian Edition, LibreOffice 3.5)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΔΙΔΟΤΟΥ 37, 106 80 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.: 210 36 42 003 – Fax: 210 36 42 030

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:

ΙΑΣΩΝΙΔΟΥ 13 - 546 35

Τηλ.-Fax: 2310 271147

www.dardanosnet.gr – e-mail: info@dardanosnet.gr

e-shop: www.dardanosnet.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή και μετάδοση έστω και μιας σελίδας του παρόντος βιβλίου, κατά παράφραση ή διασκευή με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό κ.λπ. – Ν. 2121/93, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για τις δημόσιες υπηρεσίες, βιβλιοθήκες, οργανισμούς κ.λπ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και τους επιβάλλονται κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις σύμφωνα με το νόμο (άρθρα 64-66).

ISBN 978-960-01-1496-6

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος της Επιστημονικής Επιμελήτριας.....	xi
Μεταφραστικό Επίμετρο.....	xiii
Πρόλογος του Antonio Cassese.....	xxxvii
Αρκτικόλεξα, Συντομεύσεις και Βραχυγραφίες.....	xxxix
Πίνακας Υποθέσεων.....	xlv
Μέρος Ι. Η Προέλευση και τα Θεμέλια της Διεθνούς Κοινότητας.....	9
1. Κύρια νομικά χαρακτηριστικά της διεθνούς κοινότητας.....	11
1.1. Εισαγωγή.....	11
1.2. Η φύση των υποκειμένων του διεθνούς δικαίου.....	11
1.3. Η έλλειψη κεντρικής αρχής και η αποκέντρωση των νομικών «λειτουργιών».....	13
1.4. Συλλογική ευθύνη.....	15
1.5. Η ανάγκη ενσωμάτωσης στην εθνική νομοθεσία της πλειονότητας των διεθνών κανόνων.....	17
1.6. Το εύρος της ελευθερίας δράσης των κρατών.....	18
1.7. Ο προεξάρχων ρόλος της αποτελεσματικότητας.....	22
1.8. Παραδοσιακές ατομιστικές τάσεις και η ανάδυση συλλογικών υποχρεώσεων και δικαιωμάτων της διεθνούς κοινότητας.....	23
1.8.1. Η αμοιβαιότητα ως βάση των διεθνών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.....	23
1.8.2. Συλλογικές υποχρεώσεις και συλλογικά δικαιώματα.....	25
1.8.3. Το κοινό Άρθρο 1 των τεσσάρων Συμβάσεων της Γενεύης του 1949, ως ενδεικτικό των πλεονεκτημάτων και των ελλείψεων των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της διεθνούς κοινότητας.....	28
1.9. Συνύπαρξη παλαιών και νέων τάσεων.....	32
2. Ιστορική εξέλιξη της διεθνούς κοινότητας.....	35
2.1. Εισαγωγή.....	35
2.2. Η ανάδυση της σημερινής διεθνούς κοινότητας πριν από την Ειρήνη της Βεσφαλίας.....	35
2.3. Στάδιο 1: Από την Ειρήνη της Βεσφαλίας έως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.....	38
2.3.1. Η σύνθεση της διεθνούς κοινότητας.....	38
2.3.2. Η κατανομή της ισχύος.....	42
2.3.3. Τα κύρια χαρακτηριστικά του δικαίου.....	44
2.3.4. Προσπάθειες περιορισμού της επικυριαρχίας των Μεγάλων Δυνάμεων: Τα δόγματα Calvo και Drago.....	46
2.4. Στάδιο 2: Από τον Α' στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	48
2.4.1. Το σημείο καμπής: ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και οι συνέπειές του.....	48
2.4.2. Η παρουσία της Σοβιετικής Ένωσης διχάζει την παγκόσμια κοινότητα.....	49
2.4.3. Ένα πείραμα συλλογικού συντονισμού της δύναμης: η Κοινωνία των Εθνών.....	50
2.4.4. Δικαιϊκές εξελίξεις.....	52
2.5. Στάδιο 3: Από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου.....	53

2.5.1. Οι κύριες επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.....	53
2.5.2. Η ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών.....	55
2.5.3. Αλλαγές στη σύνθεση της διεθνούς κοινότητας.....	57
2.5.4. Νομική αλλαγή.....	58
2.6. Στάδιο 4: Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έως τις μέρες μας.....	59
3. Θεμελιώδεις αρχές των διεθνών σχέσεων.....	63
3.1. Εισαγωγή.....	63
3.2. Η κυριαρχική ισότητα των κρατών.....	65
3.2.1. Γενικά.....	65
3.2.2. Κυριαρχία.....	66
3.2.3. Νομική ισότητα.....	70
3.3. Μη επέμβαση στις εσωτερικές ή τις εξωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών.....	71
3.3.1. Γενικά.....	71
3.3.2. Νέες μορφές επέμβασης.....	72
3.4. Απαγόρευση της χρήσης και της απειλής χρήσης βίας.....	73
3.5. Ειρηνική επίλυση διαφορών.....	76
3.6. Σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....	77
3.7. Αυτοδιάθεση των λαών.....	78
3.7.1. Η εξέλιξη της αρχής στην παγκόσμια κοινότητα.....	78
3.7.2. Νομικό εύρος της αρχής.....	80
3.7.3. Δικαιώματα και υποχρεώσεις.....	81
3.7.4. Όρια της αρχής.....	82
3.8. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των θεμελιωδών αρχών.....	83
3.9. Η στενή σχέση μεταξύ των αρχών και η ανάγκη συντονισμού τους.....	86
Μέρος II. Υποκείμενα της Διεθνούς Κοινότητας.....	89
4. Τα κράτη ως πρωταρχικά υποκείμενα διεθνούς δικαίου.....	91
4.1. Παραδοσιακά και νέα υποκείμενα.....	91
4.2. Έναρξη της ύπαρξης των κρατών.....	92
4.3. Ο ρόλος της αναγνώρισης.....	93
4.4. Συνέχεια και τερματισμός της ύπαρξης των κρατών.....	98
5. Χωρική διάσταση των κρατικών δραστηριοτήτων.....	103
5.1. Γενικά.....	103
5.2. Το έδαφος.....	105
5.2.1. Κτήση εδάφους.....	105
5.2.2. Οριοθέτηση συνόρων: η αρχή uti possidetis.....	106
5.3. Θάλασσα.....	107
5.3.1. Χωρικά ύδατα (αιγιαλίτιδα ζώνη).....	107
5.3.2. Εσωτερικά ύδατα.....	109
5.3.3. Κόλποι.....	109
5.3.4. Η συνορεύουσα ζώνη.....	110
5.3.5. Η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ).....	111
5.3.6. Η υφαλοκρηπίδα.....	112
5.3.7. Η ανοικτή θάλασσα.....	114
5.4. Ο διεθνής βυθός και η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας.....	116
5.5. Εναέριος χώρος.....	118
5.6. Απώτερο διάστημα.....	119

5.7. Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	120
6. Περιορισμοί στην κρατική κυριαρχία: ασυλίες και μεταχείριση των ατόμων.....	123
6.1. Εισαγωγή.....	123
6.2. Ετεροδικία.....	123
6.2.1. Η θεμελίωση.....	123
6.2.2. Αρχή της περιορισμένης ετεροδικίας.....	124
6.2.3. Ετεροδικία κράτους και εργασιακές σχέσεις.....	127
6.2.4. Μπορούν οι αναγκαστικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου (jus cogens) να αποκλείσουν την εφαρμογή του εθιμικού διεθνούς κανόνα της ετεροδικίας;.....	130
6.2.5. Ασυλία εκτελέσεως.....	135
6.3. Ασυλίες των οργάνων ξένων κρατών.....	137
6.4. Ασυλίες διπλωματικών υπαλλήλων.....	141
6.5. Ασυλίες προξενικών αρχών.....	143
6.6. Ασυλίες των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων και των ανώτερων κυβερνητικών λειτουργών.....	144
6.7. Διάρκεια προνομίων και ασυλιών.....	146
6.8. Προσωπικές ασυλίες και διεθνή εγκλήματα.....	147
6.9. Περιορισμοί στη μεταχείριση αλλοδαπών και ατόμων εκ μέρους των κρατών.....	148
7. Άλλα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου.....	153
7.1. Επαναστάτες.....	153
7.2. Οντότητες sui generis.....	161
7.2.1. Γενικά.....	161
7.2.2. Η Αγία Έδρα.....	161
7.2.3. Το Κυρίαρχο Τάγμα των Ιπποτών της Μάλτας.....	162
7.2.4. Η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ).....	163
7.3. Οι βαθύτεροι λόγοι της ανάδυσης των νέων διεθνοδικαϊκών υποκειμένων.....	164
7.4. Διεθνείς οργανισμοί.....	166
7.5. Εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα.....	171
7.6. Άτομα.....	174
7.6.1. Παραδοσιακό δίκαιο.....	174
7.6.2. Σύγχρονο δίκαιο.....	176
7.6.3. Η νομική υπόσταση των ατόμων στο διεθνές δίκαιο.....	182
Μέρος ΙΙΙ. Δημιουργία και Εφαρμογή Διεθνών Νομικών Προτύπων.....	185
8. Διαμόρφωση κανόνων του διεθνούς δικαίου: το έθιμο.....	187
8.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	187
8.1.1. Παραδοσιακό δίκαιο.....	187
8.1.2. Νέες τάσεις.....	189
8.2. Έθιμο.....	191
8.2.1. Γενικά.....	191
8.2.2. Στοιχεία εθίμου.....	192
8.2.3. Usus και opinio και ο ρόλος τους στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο.....	195
8.2.4. Χρειάζονται οι εθιμικοί κανόνες, κατά τη δημιουργία τους, την υποστήριξη όλων των κρατών;.....	197
8.2.5. Αντίρρηση από τα κράτη στη διαμόρφωση εθιμικού κανόνα.....	198
8.3. Τοπικοί εθιμικοί κανόνες.....	199
8.4. Ο τρέχων ρόλος του εθίμου.....	200
8.5. Κωδικοποίηση.....	203

9. Διεθνείς Συνθήκες.....	207
9.1. Γενικά.....	207
9.2. Το «παλαιό» και το «νέο» δίκαιο.....	207
9.3. Σύναψη συνθηκών.....	209
9.4. Επιφυλάξεις.....	210
9.5. Λόγοι ακυρότητας.....	213
9.6. Ερμηνεία.....	216
9.7. Τερματισμός.....	218
10. Άλλες δικαιοπαγωγικές διαδικασίες.....	223
10.1. Γενικά.....	223
10.2. Οι μονομερείς δικαιοπραξίες ως πηγές υποχρεώσεων.....	224
10.3. Πηγές που προβλέπονται σε διεθνείς συνθήκες.....	226
10.3.1. Δεσμευτικές αποφάσεις διεθνών οργανισμών.....	226
10.3.2. Δικαστικές αποφάσεις που θεμελιώνονται στις αρχές της επιείκειας.....	227
10.4. Γενικές αρχές του δικαίου αναγνωριζόμενες από την κοινότητα των εθνών, ως επικουρική πηγή.....	228
10.4.1. Προσφυγή σε τέτοιες αρχές στο παρελθόν.....	230
10.4.2. Η προσπάθεια για κωδικοποίηση της προσφυγής στις αρχές (1921).....	231
10.4.3. Ο ρόλος των αρχών στις μέρες μας.....	234
10.5. Η επίπτωση διεργασιών που, σε τεχνικούς όρους, δεν παράγουν δίκαιο.....	236
10.5.1. Δικαστικές αποφάσεις που δεν βασίζονται στην ευθυδικία.....	236
10.5.2. Ήπιο δίκαιο.....	237
11. Ιεραρχία των κανόνων στο διεθνές δίκαιο: ο ρόλος του jus cogens.....	239
11.1. Παραδοσιακό διεθνές δίκαιο.....	239
11.2. Η ανάδυση του jus cogens.....	240
11.3. Δημιουργία και εύρος του jus cogens.....	242
11.4. Παραδείγματα αναγκαστικών κανόνων.....	244
11.5. Περιορισμοί του jus cogens κατά τα προβλεπόμενα στη Σύμβαση της Βιέννης.....	245
11.6. Μερική άρση των περιορισμών αυτών, με βάση το εθιμικό διεθνές δίκαιο.....	246
11.7. Οι έννομες συνέπειες του jus cogens.....	248
11.8. Η περιορισμένη επίκληση των κανόνων jus cogens στις διεθνείς σχέσεις.....	251
11.9. Εθνικές υποθέσεις στις οποίες το jus cogens χρησιμοποιείται ως ratio decidendi και εθνική νομοθεσία που βασίζεται στην ίδια έννοια.....	253
12. Εφαρμογή των διεθνών κανόνων στα εθνικά νομικά συστήματα.....	257
12.1. Σχέση διεθνούς και εθνικού δικαίου.....	257
12.1.1. Τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις της διάδρασης μεταξύ διεθνούς τάξης και εθνικών νομικών συστημάτων.....	257
12.1.2. Οι σύγχρονες αλλαγές στη σχέση μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου.....	260
12.2. Διεθνείς κανόνες για την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου στα εσωτερικά νομικά συστήματα.....	262
12.3. Οι τάσεις που αναδύονται στα νομικά συστήματα των κρατών.....	265
12.3.1. Μοντέλα εφαρμογής.....	265
12.3.2. Η θέση των διεθνών κανόνων στις εσωτερικές έννομες τάξεις.....	266
12.3.3. Απαιτήσεις που καθοδηγούν τα κράτη στην επιλογή του συστήματος ενσωμάτωσης.....	268

12.4. Τεχνικές εφαρμογής.....	269
12.4.1. Εθιμικό διεθνές δίκαιο.....	269
12.4.2. Συμβατικό δίκαιο.....	271
12.4.3. Τα δικαιώματα των ατόμων σε σχέση με τη διακριτική ευχέρεια των κρατών στην εφαρμογή των συνθηκών.....	277
12.4.4. Εφαρμογή δεσμευτικών αποφάσεων διεθνών οργανισμών.....	278
12.5. Οι κρατιστικές αντιλήψεις και η διεθνής προοπτική: οι νέες τάσεις.....	280
Μέρος IV. Οι Παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου και οι Συνέπειές τους.....	285
13. Διεθνώς άδικες ενέργειες και η νομική αντίδραση σε αυτές.....	287
13.1. Γενικά.....	287
13.2. Παραδοσιακό δίκαιο.....	287
13.3. Η τρέχουσα ρύθμιση της ευθύνης των κρατών: Επισκόπηση.....	290
13.4. «Συνήθης» ευθύνη των κρατών.....	292
13.4.1. Προϋποθέσεις για την ευθύνη των κρατών.....	292
13.4.2. Συνέπειες της διεθνώς άδικης ενέργειας.....	306
13.5. «Επιβαρυνμένη» ευθύνη των κρατών.....	311
13.5.1. Κύρια χαρακτηριστικά.....	311
13.5.2. Η σταδιακή ανάδυση της επιβαρυνμένης ευθύνης.....	312
13.5.3. Η στάση της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου.....	319
13.5.4. Η νομική ρύθμιση της επιβαρυνμένης ευθύνης.....	322
13.6. Συμβατικά καθεστώτα και εθιμικό δίκαιο της επιβαρυνμένης ευθύνης.....	326
13.7. Ο μικρός σύγχρονος ρόλος της επιβαρυνμένης ευθύνης.....	328
14. Προώθηση της έννομης τάξης και αποτροπή ή διευθέτηση διαφορών.....	329
14.1. Εισαγωγή.....	329
14.2. Παραδοσιακοί μηχανισμοί διακανονισμού μεταξύ διαφωνούντων μερών.....	330
14.3. Παραδοσιακοί μηχανισμοί επίλυσης των διαφορών με δεσμευτική απόφαση.....	332
14.4. Το νέο Δίκαιο: επισκόπηση.....	334
14.5. Η γενική υποχρέωση ειρηνικής επίλυσης των διαφορών.....	334
14.6. Προσφυγή σε παραδοσιακά μέσα.....	335
14.7. Ενίσχυση και θεσμοποίηση των παραδοσιακών μέσων.....	338
14.7.1. Υποχρεωτική συνδιαλλαγή ή δικαιοδοτικός διακανονισμός.....	338
14.7.2. Ο αυξανόμενος ρόλος των οργάνων του ΟΗΕ στην επίλυση διαφορών.....	341
14.8. Ευέλικτοι μηχανισμοί πρόληψης ή επίλυσης διαφορών.....	341
14.8.1. Οιονεί δικαστική αναγκαστική επίλυση εμπορικών διαφορών.....	341
14.8.2. Διεθνής εποπτεία.....	344
15. Επιβολή.....	349
15.1. Παραδοσιακό Δίκαιο.....	349
15.1.1. Γενικά.....	349
15.1.2. Κατηγορίες μέτρων επιβολής.....	350
15.1.3. Ένοπλη επέμβαση.....	350
15.1.4. Αντίποινα.....	352
15.1.5. Πόλεμος.....	354
15.2. Οι νέες τάσεις μετά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	354
15.3. Επιβολή των διεθνών κανόνων στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο.....	355
15.3.1. Αντίμετρα.....	355
15.3.2. Μπορούν τα εθνικά δικαστήρια να επιβάλλουν διεθνείς κανόνες;.....	361
15.4. Αντιπερισπασμός.....	364

15.5. Συλλογική επιβολή (κυρώσεις).....	365
15.5.1. Γενικά.....	365
15.5.2. Κυρώσεις και σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....	367
Μέρος V. Σύγχρονα Ζητήματα στο Διεθνές Δίκαιο.....	369
16. Ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών.....	371
16.1. Το μεγάλο σχέδιο της μεταπολεμικής περιόδου.....	371
16.2. Στόχοι και δομή του νέου Οργανισμού.....	374
16.3. Κύρια επιτεύγματα και αποτυχίες των Ηνωμένων Εθνών.....	377
16.3.1. Γενικά.....	377
16.3.2. Διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας.....	378
16.3.3. Προαγωγή της ειρηνικής διευθέτησης διαφορών που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την ειρήνη.....	381
16.3.4. Αυτοδιάθεση των λαών.....	383
16.3.5. Οικονομική και κοινωνική συνεργασία.....	385
16.3.6. Ανθρώπινα δικαιώματα.....	387
16.3.7. Αφοπλισμός.....	389
16.3.8. Κωδικοποίηση και προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου.....	391
16.4. Ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών σήμερα.....	393
17. Κυρώσεις των Ηνωμένων Εθνών και συλλογική ασφάλεια.....	397
17.1. Εισαγωγή.....	397
17.2. Μέτρα μη συνεπαγόμενα τη χρήση βίας.....	398
17.2.1. Οικονομικές και άλλες «κυρώσεις».....	399
17.2.2. Μη αναγνώριση παρανόμων καταστάσεων.....	400
17.2.3. Καταδίκη από το ΣΑ.....	401
17.2.4. Δημόσια έκθεση, από τη ΓΣ, σοβαρών παραβιάσεων.....	401
17.2.5. Σύσταση διεθνών ποινικών δικαστηρίων.....	402
17.3. Ειρηνευτικές επιχειρήσεις.....	402
17.4. Χρήση βίας κατ' εξουσιοδότηση του ΟΗΕ.....	405
17.4.1. Χρήση βίας κατ' εξουσιοδότηση από το ΣΑ μετά από επιθετικές ενέργειες ενός κράτους.....	405
17.4.2. Η εξουσιοδότηση χρήσης βίας σε περίπτωση απειλής κατά της ειρήνης.....	406
17.4.3. Εξουσιοδότηση χρήσης βίας για την εφαρμογή οικονομικών μέτρων που επιβάλλονται από το ΣΑ.....	407
17.4.4. Τάσεις στην εξέλιξη του «καθεστώτος εξουσιοδότησης».....	407
17.4.5. Είναι το «καθεστώς εξουσιοδότησης» εθιμικό δίκαιο;.....	409
17.5. Χρήση βίας από περιφερειακούς και άλλους οργανισμούς, κατ' εξουσιοδότηση του ΣΑ.....	409
17.6. Εξουσιοδότηση χρήσης βίας από τη ΓΣ.....	410
17.7. Το παλαιό και το νέο δίκαιο για τη χρήση βίας και τη συλλογική ασφάλεια: μια αντιβολή.....	411
18. Μονομερής προσφυγή στη βία από τα κράτη.....	415
18.1. Εισαγωγή.....	415
18.2. Ατομική νόμιμη άμυνα.....	415
18.2.1. Γενικά.....	415
18.2.2. Το ζήτημα της διακρίβωσης των γεγονότων.....	419
18.2.3. Είναι επιτρεπτή η προληπτική νόμιμη άμυνα;.....	419
18.2.4. Είναι δυνατή η επίτευξη συμφωνίας επί κανόνα που να νομιμοποιεί την προληπτική νόμιμη άμυνα;.....	424

18.3. Νόμιμη άμυνα σε περιπτώσεις ένοπλης διείσδυσης και έμμεσης επίθεσης.....	426
18.3.1. Επέμβαση μέσω διείσδυσης στρατευμάτων ή εθελοντών.....	426
18.3.2. «Έμμεση επίθεση».....	427
18.4. Συλλογική νόμιμη άμυνα.....	428
18.5. Προστασία υπηκόων στο εξωτερικό με χρήση βίας.....	429
18.6. Ένοπλη επέμβαση με τη συναίνεση του εδαφικού κράτους.....	432
18.7. Ένοπλα αντίποινα κατά παράνομης, μικρής κλίμακας χρήσης βίας.....	435
18.8. Επιτρέπεται η χρήση βίας για την παύση ωμοτήτων στο εξωτερικό;.....	437
18.9. Μπορούν οι φυλετικές ομάδες και οι λαοί να καταφεύγουν στη βία όταν τους στερείται, δια της βίας, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης;.....	438
19. Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....	441
19.1. Εισαγωγή.....	441
19.2. Παραδοσιακό διεθνές δίκαιο.....	442
19.3. Το σημείο καμπής: Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών.....	443
19.4. Τάσεις στην εξέλιξη της διεθνούς δράσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	446
19.4.1. Το γενικό πλαίσιο.....	447
19.4.2. Η τάση απόρριψης της ένστασης περί εσωτερικής δικαιοδοσίας.....	450
19.4.3. Διεύρυνση του εδαφικού πεδίου εφαρμογής των υποχρεώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	452
19.4.4. Παρακολούθηση συμμόρφωσης.....	454
19.4.5. Ανθρώπινα δικαιώματα, ανθρωπιστικό δίκαιο και εκδίκηση ενόπιον εθνικών δικαστηρίων.....	460
19.5. Ανθρώπινα δικαιώματα και εθιμικό διεθνές δίκαιο.....	462
19.6. Η επίπτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο παραδοσιακό διεθνές δίκαιο.....	465
19.7. Ο σημερινός ρόλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....	466
20. Νομικοί περιορισμοί στη βία σε ένοπλες συρράξεις.....	469
20.1. Εισαγωγή.....	469
20.2. Κατηγορίες πολέμου.....	469
20.3. Το παραδοσιακό δίκαιο, με μια ματιά.....	470
20.4. Εξελίξεις στις σύγχρονες ένοπλες συρράξεις.....	473
20.5. Το νέο δίκαιο: μια σύνοψη.....	474
20.6. Η τρέχουσα ρύθμιση των διεθνών ενόπλων συρράξεων.....	476
20.6.1. Μαχητές.....	476
20.6.2. Διεξαγωγή εχθροπραξιών: τα μέσα του πολέμου.....	483
20.6.3. Διεξαγωγή εχθροπραξιών: οι μέθοδοι της μάχης.....	487
20.6.4. Προστασία των θυμάτων πολέμου.....	499
20.6.5. Μέσα διασφάλισης της συμμόρφωσης με το δίκαιο.....	500
20.7. Η τρέχουσα ρύθμιση των εσωτερικών ενόπλων συρράξεων.....	505
20.7.1. Γενικά χαρακτηριστικά της νομικής ρύθμισης των εμφυλίων συρράξεων.....	505
20.7.2. Εθιμικό δίκαιο.....	506
20.7.3. Συμβατικό δίκαιο.....	509
20.8. Ο ρόλος του δικαίου στον περιορισμό της ένοπλης βίας.....	511
21. Καταστολή των διεθνών εγκλημάτων.....	513
21.1. Παραδοσιακό δίκαιο.....	513
21.2. Το σύγχρονο δίκαιο: διεθνή εγκλήματα.....	514
21.2.1. Εγκλήματα πολέμου.....	515
21.2.2. Εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.....	517

21.2.3. Γενοκτονία.....	521
21.2.4. Βασανιστήρια.....	524
21.2.5. Το έγκλημα της επίθεσης.....	526
21.2.6. Τρομοκρατία.....	529
21.3. Διεθνή εγκλήματα και ετεροδικία.....	531
21.4. Δίωξη και τιμωρία από εθνικά δικαστήρια.....	531
21.4.1. Βάσεις δικαιοδοσίας.....	531
21.4.2. Τάσεις στην πρακτική των κρατών.....	533
21.5. Δίωξη και τιμωρία από διεθνή δικαστήρια.....	534
21.5.1. Η ισχυρή απαίτηση για διεθνή ποινική δικαιοσύνη.....	534
21.5.2. Η σύσταση των δύο ad hoc δικαστηρίων για την πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα.....	536
21.5.3. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ).....	537
21.6. Η ίδρυση των καλουμένων διεθνοποιημένων ή μικτών ποινικών δικαστηρίων.....	539
21.7. Διεθνείς δίκες: τα κύρια πλεονεκτήματα.....	541
21.8. Η ανάγκη τα διεθνή δικαστήρια να βασίζονται στη συνεργασία των κρατών.....	542
21.9. Τα κύρια προβλήματα που ταλανίζουν τα διεθνή ποινικά δικαστήρια.....	543
22. Διεθνής αντίδραση στην τρομοκρατία.....	545
22.1. Εισαγωγή.....	545
22.2. Η διακρατική νομική αντίδραση στην τρομοκρατία.....	545
22.3. Ιεραρχία μεταξύ τύπων αντίδρασης στην τρομοκρατία.....	546
22.4. Ειρηνικά μέτρα αντίδρασης.....	547
22.4.1. Συμβάσεις για την τρομοκρατία.....	547
22.4.2. Κυρώσεις των Ηνωμένων Εθνών σε βάρος κρατών που εμπλέκονται σε τρομοκρατικές ενέργειες.....	551
22.5. Βίαια μέτρα αντίδρασης στην τρομοκρατική δράση.....	552
22.5.1. Το δίκαιο.....	552
22.5.2. Η πρακτική των κρατών.....	556
22.6. Χρήση βίας κατά της τρομοκρατίας στην ανοικτή θάλασσα ή στο διεθνή ενάεριο χώρο.....	561
22.7. Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	564
23. Προστασία του περιβάλλοντος.....	569
23.1. Παραδοσιακό δίκαιο.....	569
23.2. Νέες εξελίξεις στη βιομηχανία και την τεχνολογία.....	573
23.3. Η τρέχουσα ρύθμιση της προστασίας του περιβάλλοντος.....	574
23.3.1. Γενικές αρχές.....	576
23.3.2. Γενικές κατευθυντήριες γραμμές σε κείμενα «ήπιου δικαίου».....	579
23.3.3. Διεθνείς συμβάσεις.....	581
23.3.4. Μηχανισμοί προώθησης ή διασφάλισης της συμμόρφωσης.....	582
23.4. Θεσμικά όργανα επιφορτισμένα με την προστασία του περιβάλλοντος.....	585
23.5. Ευθύνη κράτους και αστική ευθύνη για ζημιά στο περιβάλλον.....	586
23.5.1. Ευθύνη κράτους.....	586
23.5.2. Αστική ευθύνη.....	589
23.6. Απελευθέρωση του εμπορίου και προστασία του περιβάλλοντος.....	590
24. Νομικές απόπειρες γεφύρωσης του χάσματος Βορρά-Νότου.....	593
24.1. Η αποικιακή σχέση.....	593

24.2. Τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομικής δομής των αναπτυσσόμενων χωρών.....	594
24.3. Οι θεμελιώδεις οικονομικές ανάγκες των αναπτυσσόμενων χωρών.....	596
24.4. Οι βασικές ανάγκες και η νομική στρατηγική των αναπτυσσόμενων χωρών.....	597
24.5. Η δράση της παγκόσμιας κοινότητας: Γενικά.....	600
24.6. Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών θεσμικών οργάνων.....	601
24.6.1. Η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης («η Τράπεζα»).....	602
24.6.2. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ/IMF).....	603
24.6.3. Η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ).....	605
24.7. Πολυμερής συνεργασία για την ανάπτυξη.....	611
24.7.1. Τεχνική συνεργασία στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών.....	612
24.7.2. Τεχνική συνεργασία.....	615
24.8. Προώθηση ξένων επενδύσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες.....	616
24.8.1. Οι προκλήσεις για το παραδοσιακό δίκαιο.....	616
24.8.2. Νέες προσεγγίσεις για την άρση του νομικού αδιεξόδου.....	618
24.9. Μια διερευνητική εκτίμηση.....	620

Πρόλογος της Επιστημονικής Επιμελήτριας

Με την ανά χείρας έκδοση εισάγεται στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία του δημοσίου διεθνούς δικαίου το βιβλίο του διακεκριμένου ιταλού διεθνολόγου, Antonio Cassese, *International Law* στην αναθεωρημένη έκδοση του 2005. Το έργο αυτό αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στην επιστήμη του διεθνούς δικαίου ενός εκ των αξιοτέρων εκπροσώπων της σύγχρονης ιταλικής σχολής του διεθνούς δικαίου.

Όπως σημειώνει ο A. Cassese στον πρόλογό του, στόχος του είναι να παρουσιάσει ένα γενικό πλαίσιο κατανόησης του ρόλου του διεθνούς δικαίου στη διεθνή κοινότητα, συνδυάζοντας την αυστηρά νομική μέθοδο με μια ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση, κατά τρόπο ώστε να αναδειχθεί η *δυναμική* του διεθνούς δικαίου. Έτσι ο συγγραφέας παρουσιάζει και αναλύει τους διεθνείς κανόνες και θεσμούς μέσα από την ιστορική τους προέλευση και την ιδεολογική τους διάσταση, φωτίζοντας τις διαφορές, ενίοτε δε εντάσεις, μεταξύ του παραδοσιακού διεθνούς δικαίου, ριζωμένου στη κυριαρχία των κρατών, και του νέου ή αναδύομενου διεθνούς δικαίου που διαπνέεται από νέες αξίες, οι οποίες εκπορεύονται από την έννοια της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της.

Το έργο καλύπτει ευρύ φάσμα του διεθνούς δικαίου, εγχείρημα που καθίσταται πλέον δύσκολο με δεδομένη την ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη που γνωρίζει ο κλάδος στη σύγχρονη εποχή. Ο συγγραφέας παρουσιάζει κατά τρόπο ευσύνοπτο αλλά και επαρκώς πληροφοριακό τις θεμελιώδεις έννοιες, αρχές και θεσμούς του γενικού διεθνούς δικαίου, αλλά και επιμέρους κλάδους, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το περιβάλλον, το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, η ποινική καταστολή των διεθνών εγκλημάτων, και η διεθνής αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.

Το σύγγραμμα αποτυπώνει εν πολλοίς όχι μόνο την ακαδημαϊκή ενασχόληση του συγγραφέα με το διεθνές δίκαιο, αλλά και την πλούσια εμπειρία του ως εφαιροστή του διεθνούς δικαίου. Πράγματι, ο Antonio Cassese ανέπτυξε μια πολυσχιδή δράση που δεν περιορίστηκε στην ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία. Ορμώμενος από την περίφημη Νομική Σχολή της Πίζας, διατέλεσε Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας, με ενδιάμεσα περάσματα από την Οξφόρδη και το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας. Πέραν της πανεπιστημιακής του σταδιοδρομίας, ανέπτυξε και ενεργό δράση κυρίως ως διεθνής δικαστής στον χώρο της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, και υπήρξε ο πρώτος Πρόεδρος του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία καθώς και του Ειδικού Δικαστηρίου για το Λίβανο, όπου συνέβαλε καθοριστικά στην ανάπτυξη του κλάδου του διεθνούς ποινικού δικαίου.

Η παρούσα έκδοση έρχεται, απρόσμενα, να τιμήσει έναν εξέχοντα διεθνολόγο που έφυγε από τη ζωή στις 21 Οκτωβρίου 2011, και ενώ η μετάφραση του έργου βρισκόταν στα τελικά στάδια.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον συνάδελφο κύριο Ιωάννη Σαριδάκη για την εξαιρετική μετάφραση και την άριστη συνεργασία. Ευχαριστίες επίσης και στον εκδοτικό οίκο Gutenberg και στον κύριο Δαρδανό για την προσεγμένη έκδοση.

Φωτεινή Παζαρτζή
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

Μεταφραστικό Επίμετρο

1. Εισαγωγή. Βασικές Παραδοχές Εργασίας

Όταν, πριν από ομολογουμένως υπέρ το «σύνηθες» χρονικό διάστημα, μου ζητήθηκε από τον εκδότη Κώστα Δαρδανό να μεταφράσω το *International Law* του Antonio Cassese, αποδέχθηκα ασμένως την πρόταση, θεωρώντας ότι το εγχείρημα θα ήταν μια πρόκληση, ικανή να με κάνει να υπερβώ τις όποιες αναστολές θα είχα, υπό άλλες συνθήκες, λόγω της έκτασης του έργου, της συνθετότητας του θεματικού του πεδίου και, εξ αυτών πρωτίστως, λόγω του εγγενούς, και στην παρούσα περίπτωση υψηλού, κινδύνου¹ της μεταφραστικής προσπάθειας.

Στο ειδικό, και κατά πολλά ιδιαίτερο, πεδίο της μετάφρασης κειμένων νομικού περιεχομένου, την πρόκληση τροφοδότησε η εκ μέρους μου θεώρηση της εμπειρικής μου αποσκευής — γλωσσικής, εννοιολογικής και λεξικολογικής — ως ελλιπούς, αναφορικά με την ειδολογική περιοχή αυτή που προσδιορίζεται ως «Διεθνές Δίκαιο». Τούτο δε, στο βαθμό που η ευρεία σχέση μεταξύ γλώσσας και δικαίου καθιστά τη νομική μετάφραση δυσκολότερη από τη μετάφραση της πλειονότητας των τεχνικών κειμένων, καθώς το δίκαιο αλληλεπιδρά με όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας (Groffier 1984: 15 στο Koutsivitis 1988: 51) και καθώς, σε τελευταία ανάλυση, η νομική θεωρία και πράξη ανάγεται, κατά τρόπο ασφαλώς μη αμελητέο, σε τριβές για το περιεχόμενο των εννοιών και τα σημασιολογικά πεδία των λεξημάτων, παρά στα γεγονότα, αυτά καθαυτά (πβ. Groffier 1990: 314).

Η μετάφραση νομικών κειμένων, κατά κοινό τόπο, αντιμετωπίζεται ως διακριτός τύπος ειδικής μετάφρασης, ως πράξη διαγλωσσικής επικοινωνίας στο θεσμικό, νομικό κειμενικό πλαίσιο. «Πολλές πτυχές της μετάφρασης, ιδίως στο πεδίο των ειδικών γλωσσών, υπερβαίνουν τα πολιτισμικά πλαίσια και είναι, κατά μία έννοια, οικουμενικές» αναφέρει χαρακτηριστικά ο Wilss (1994: 37–38). Θα πρέπει, κατά τούτο, να δεχθούμε ότι, ακριβώς λόγω της εγγενούς *απροσδιοριστίας*² του *πολιτισμικού πλαισίου* αυτού το οποίο διαμορφώνει εκφορά, «σε μια κάπως απλούστερη διατύπωση, η μετάφραση μπορεί να ιδωθεί ως ένα πεδίο κοινωνικο-πολιτισμικώς προσδιορισμένης γλωσσικής συμπεριφοράς, η οποία περιέχει πολιτισμικώς έμφορτα και οικουμενικά στοιχεία» (αυτόθι). Να δεχθούμε, τελικώς, ότι *οικουμενικά* και *πολιτισμικώς έμφορτα* χαρακτηριστικά συνυπάρχουν και συλλειτουργούν σε κάθε κείμενο, εν προκειμένω και στο κείμενο του Cassese, στο οποίο μία από τις πρω-

1. Η έννοια του κινδύνου («ρίσκου») έχει εσχάτως προταθεί ως το πλέον περιεκτικό όλων μεταφραστικό παράδειγμα (paradigm). Έχει ως βάση της την αρχή της απροσδιοριστίας (indeterminacy) (ή αβεβαιότητας/uncertainty), η οποία διατυπώθηκε από τον Γερμανό φυσικό W. Heisenberg, και κατά την οποία είναι αδύνατο να μετρηθεί ταυτόχρονα και με ακρίβεια η θέση και η ταχύτητα ενός σωματιδίου (1927: 172 στο Pym 2010: 95). Η αρχή της απροσδιοριστίας στη μετάφραση διατυπώνεται το 1969 από τον Αμερικανό φιλόσοφο W.V. Quine, με βάση την οποία ο μεταφραστής δεν έχει ποτέ πλήρη πληροφόρηση σχετικά με την αλήθεια, ή την εγκυρότητα της εκ μέρους του πρόσληψης του προτασιακού νοήματος. «Σε τελευταία ανάλυση, ο μεταφραστής σταθμίζει κινδύνους και αποφασίζει χωρίς να γνωρίζει απολύτως το πώς τα [λεξικο-γραμματικά] στοιχεία της [εκάστοτε] επιλογής του θα συναρμολογηθούν τελικώς κατά την επεξεργασία τους από τον δέκτη» (Pym 2010: 107). Ασφαλώς, το ανάλογο της συσχέτισης μεταξύ κινδύνου και απροσδιοριστίας, σε πρακτικούς όρους, αντιστοιχεί στην καλούμενη «ποιότητα» του μεταφραστικού εγχειρήματος.

2. Βλπ. ανωτέρω, σημ. 1.

τεύουσες θεματικές–ιδεικές *μεταλειτουργίες* αφορά στο πεδίο των νομικών και δη των διεθνοδικαϊκών εννοιών.

Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ των δύο αυτών ομάδων χαρακτηριστικών και η αναγωγή τους, μίας εκάστης, σε χρηστικές «μεθοδολογίες» υπέρβασης των μεταφραστικών δυσχερειών και παραγωγής λειτουργικώς ισοδυνάμων κειμένων στη ΓΣ, κάθε άλλο παρά προφανής μπορεί να χαρακτηριστεί. Η δυσαρμονία περιεχομένου μεταξύ γλώσσας–πηγή (ΓΠ) και γλώσσας–στόχος (ΓΣ) είναι συνήθης αναφορά στα περί νομικής μετάφρασης κείμενα. Η δυσαρμονία αυτή είναι, σε τελευταία ανάλυση, συστημική, στο βαθμό που τα νομικά συστήματα έχουν διακριτή ιστορία, αρχές οργάνωσης, μοντέλα τεκμηρίωσης και ανταποκρίνονται στις ανάγκες μιας συγκεκριμένης εθνικής οντότητας (βλπ. ενδεικτικώς, Biel 2008: 23). Στο επίπεδο της εκφοράς, η δυσαρμονία αυτή τροφοδοτεί (και τροφοδοτείται από) την εννοιολογική ασυμμετρία μεταξύ των εν επαφή γλωσσικών–πολιτισμικών συστημάτων.

Αν και πολλές από τις μελέτες με αντικείμενο τα προβλήματα της μετάφρασης των νομικών κειμένων δίνουν έμφαση κυρίως (εάν όχι αποκλειστικώς) στο επίπεδο της (νομικής) ορολογίας, θα ήταν λάθος να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι είναι δυνατή η ανακωδίκευση, η εύρεση δηλαδή «ισοδυνάμων» λεξημάτων στη ΓΣ και μόνον δι' αυτών η επιτυχής μεταφορά του κειμένου–πηγή (ΚΠ) στη ΓΣ. Δεν είναι, εν ολίγοις, δυνατό να επιμεριστεί η μεταφραστική προσπάθεια, με αναφορά στην κατηγορία αυτή γλωσσικού υλικού, στην αντιστοίχιση «ισοδυνάμων» τεμαχίων λόγου μεταξύ των γλωσσικών συστημάτων, στο ζεύγος των κειμένων (το κείμενο–πηγή, ΚΠ και το κείμενο–στόχος, ΚΣ).

Έχει διατυπωθεί η άποψη πως, παρά την εμμονή στην ανάγκη να μεταφέρεται το γράμμα του νόμου κατά τη μετάφραση νομικών κειμένων, η βασική μεταφραστική μονάδα δεν είναι η λέξη, αλλά το κείμενο (Šarčević 1997: 229). Η θέση αυτή, κατά τη γνώμη μας, παραπέμπει εμμέσως στη θεώρηση του Sinclair (1996: 24) περί του ασυνεχούς της *νοηματικής* (και κατά συνέπεια και της *μεταφραστικής*) μονάδας. Όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε κατωτέρω, με αναφορά σε παραδείγματα από το ΚΠ και την εδώ σχολιαζόμενη μετάφρασή του στην Ελληνική, οι «μονάδες» στις οποίες αναφερόμαστε, και οι οποίες διαμορφώνουν πληρέστερα το *διερευνητέο* (explanandum) της μεταφραστικής πράξης, μπορούν να εξεταστούν καλύτερα, όταν τα *τεμάχια λόγου* (chunks) διερευνηθούν υπό το πρίσμα των κατηγοριών που προτείνουν οι Sinclair & Mauranen (2006: 59 κε), δηλαδή όταν ιδωθούν λειτουργικώς, ως τεμάχια *απαρτιζόμενα* από στοιχεία που οριοθετούν το *μήνυμα* (M), αφ' ενός, και την *οργάνωση* (O) του εκφωνήματος, αφ' ετέρου.

Στην προσέγγιση αυτή, οι συνιστώσες του εκφωνήματος είναι:

(α) η άρθρωση του *ιδεικού–πληροφοριακού* περιεχομένου ή το *πεδίο* κατά Halliday (1978), και

(β) το *διαλογικό* στοιχείο της εκφωνηματικής πράξης, το οποίο αναφέρεται στη διαλεκτική σχέση μεταξύ *εκφωνήματος λόγου* (discourse) και της διαχείρισής του από τον ομιλητή ή συντάκτη του κειμένου.

Η διάδραση των δύο αυτών επιπέδων ανάλυσης (ιδεικού και διαλογικού πλαισίου) είναι παραπάνω από προφανής. Το εκφώνημα αποτελεί μια συνολική νοημα-

τική και πολιτισμική εμπειρία, η οποία συμπυκνώνει στη λεξικογραμματική εκφορά του κειμένου, τα στοιχεία αυτά που ο ομιλητής επιλέγει, από το συνολικό γλωσσικό κοινωνικό δυναμικό, ως επαρκή και ικανά να επιτελέσουν τον σκοπό της εκάστοτε πράξης επικοινωνίας, κατά τρόπο, εάν όχι βέλτιστο, τουλάχιστον πραγματολογικώς ισορροπημένο και κοινωνιογλωσσικώς παραδεκτό.

Κειμενικά και διαλογικά μέσα, κατά την έννοια αυτή, συγκεντρώνουν αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία, ή καλύτερα: (α) κοινούς, συμβατικούς τόπους και τύπους, υπό μορφήν *κοινωνιολεκτικών επιλογών*, όσο και (β) ιδιωματικούς, αποκλίνοντες από τη *νόρμα* τόπους και τύπους, υπό μορφήν *ιδιολεκτικών επιλογών*. Ειδικώς στο γραπτό κείμενο, οι γλωσσικές επιλογές αντλούν από το γλωσσικό και κειμενικό φάσμα επιλογών, το οποίο ο Itamar Even-Zohar (1990) προσδιορίζει ως *παραδεκτό κατάλογο* (*repertoire*), δηλαδή ως *συστημικώς διαρθρωμένη συλλογή παραδεκτών τύπων [γλωσσικής] συμπεριφοράς* οι οποίοι διατρέχουν τις κοινωνικές λειτουργίες και συνθέτουν τελικώς τα *κειμενήματα* (*textemes*), διαδρώντας με το πλέγμα των εσωτερικών μεταξύ τους σχέσεων, των κειμενικών λειτουργιών και της συγκεκριμένης κειμενικής πραγμάτωσης (Toury 1995: 268, Σαριδάκης 2010: 195, Laviosa 1998: 290).

Είναι πρόδηλο, κατά την κρίση μας, ότι κατά τη μεταφραστική πράξη η προσπάθεια για την πληρέστερη πρόσληψη και μεταφορά του περιεχομένου του ΚΠ και της διάδρασής του με τις εμφανείς και αφανείς επιλογές του συντάκτη του στο επίπεδο της οργανωτικής άρθρωσής του, ή απλούστερα για την εκ νέου επιτέλεση του *επικοινωνιακού σκοπού* (Μπατσαλιά & Σελλά 1994: ιδ. 217–220) του ΚΠ στο ΚΣ, *δεν μπορεί παρά να είναι συστημική*.

Περαιτέρω, θα δεχθούμε ότι η κειμενική λειτουργία, εν όλω, δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως περιοριζόμενη στο επίπεδο του *parole*, ή του εκφώνηματος, αλλά, σύμφωνα με τον Halliday, ως αναπόσπαστο στοιχείο του συστήματος της γλώσσας και ως μέρος του *νοηματοδοτικού δυναμικού* του συστήματος αυτού (Kress 1976: 28).

Με άλλα λόγια, το κειμενικό εκφώνημα είναι η απόληξη της διεργασίας *κειμενοποίησης* (*textualisation*), η οποία εμφανίζεται τόσο στην παραγωγή, όσο και στην πρόσληψη των κειμένων και η οποία, «σε έναν και τον αυτό χρόνο περιλαμβάνει ένα σύνολο διαδικασιών και ένα πολυποίκιλο φάσμα προϊόντων τα οποία είναι εν γένει γνωστά ως “κείμενα”» (Hatim 2009: 37).

Συστημική αποκωδικοποίηση του ΚΠ και συστημική ανασύνθεση του ΚΣ σημαίνει, σε τελευταία ανάλυση, και σε μια κάπως πρακτική προσέγγιση, (i) τη διερεύνηση και οριοθέτηση των συστημικών αυτών στοιχείων της λεξικογραμματικής πραγμάτωσης των κειμένων σε αμφοτέρα τα γλωσσικά συστήματα, και (ii) την αντιβολή, στο μέτρο του δυνατού, των καταλογογραφημένων συμβάσεών τους, μέσω της βέλτιστης δυνατής ανάλυσής τους, στο πλαίσιο της καλουμένης — κατά τον A. Martinet — *δυναμικής συγχρονίας*.

Με άλλα λόγια, και με εστίαση στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος, ο μεταφραστής καλείται να εξετάσει, δια-συστημικώς και δια-τυπικώς, ακόμη και στο πλέον «προσιτό» επίπεδο, αυτό της *νομικής διεθνοδικαιικής ορολογίας* εν προκει-

μένω (ή με αφητηρία αυτό ακριβώς το «προσιτό» επίπεδο της διεθνοδικαικής ορολογίας):

(α) Τους *όρους* (terms) ή *σημασιολογικές μονάδες* (semantic units) που εντοπίζονται στο κείμενο, όχι ως στοιχεία τα οποία «εμπεριέχουν μια παγιωμένη, περιορισμένη και αυτοτελώς γλωσσική σημασιολογική αναπαράσταση» (Langacker 2000: 4), αλλά ως στοιχεία *γνωσικών πεδίων* τα οποία «παρέχουν πρόσβαση σε απείρως περισσότερες έννοιες και εννοιολογικά συστήματα και τα οποία ενεργοποιούνται με εύελκτο, ανοικτό και εξαρτώμενο από το πλαίσιο της επικοινωνίας τρόπο, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν είναι τυχαίος» (αυτόθι). Κατά την έννοια αυτή, οι ορολογικές γλωσσικές μονάδες υφίστανται πρωτίστως ως *σημεία πρόσβασης στις έννοιες* και ως *προτροπές για την ενεργοποίηση σύνθετων εννοιολογικών διεργασιών* (Biel 2008: 23), οι οποίες εκφράζονται ως *συνταγματικές* και *παραδειγματικές* επιλογές, διασυνδεδεμένες μεταξύ τους υπό μορφήν δυναμικών συμπλεγμάτων για να σχηματίσουν τις οντότητες που προσδιορίζουμε ως κείμενα. Στο ίδιο πλαίσιο ανάλυσης, οι λεξιλογικές–ορολογικές αυτές μονάδες του κειμενικού νοήματος συνθέτουν (i) την *εγκυκλοπαιδική πληροφορία*, (ii) το *προτασιακό πλαίσιο* του εκφωνήματος στο οποίο εντοπίζονται, (iii) το *καταστασιακό πλαίσιο* εμφάνισης του εκφωνήματος και (iv) το *διαπροσωπικό πλαίσιο* (s. Evans & Green 2006: ιδ. 221). Κατά τούτα, οι νομικοί όροι είναι δυνατό να ιδωθούν ως κομβικά, αλλά κατ' ουδένα τρόπο ως αποκλειστικά, στοιχεία του κειμενικού νοήματος, εν όλω και κατά «μονάδες».

(β) Στο βαθμό που οι νομικές έννοιες, ως σηματοδοτικό δυναμικό, του συστήματος νομικής αναφοράς (Šarčević 1997: 230) αποτελούν αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την πραγμάτωση του κειμενικού νοήματος, η δεύτερη μείζων συνιστώσα του τελευταίου πρέπει να αναζητηθεί στο *οργανωτικό πλαίσιο του κειμένου*. Κοντολογίς, ο μεταφραστής καλείται να προβεί, στο μέτρο των δυνάμεών του, σε αυτήν την αποκωδικοποίηση του ειρμού και της εσωτερικής λογικής και στόχευσης του παραγωγικού ή επαγωγικού νομικού λογισμού, όπως αποτυπώνεται στις *δομές* των νοηματικών κατά τα ανωτέρω μονάδων στην εκάστοτε *κειμενική πραγμάτωση*.

Κατά τη διατύπωση του Walker (2001: 93 στο Biel, ό.π.):

«[Ν]ομική έννοια είναι ένα αφηρημένο, γενικό μόρφωμα, ή ιδέα, που λειτουργεί ως κατηγορία της νομικής σκέψης ή ταξινόμησης, η οποία [πρωταρχικώς] ικανοποιεί ορισμένες νομικές απαιτήσεις και έχει ορισμένες έννομες συνέπειες [...] Αυτές και άλλες παρεμφερείς νομικές έννοιες διαμορφώνουν τους όρους της νομικής σκέψης και έκφρασης, κατά το ότι τα δόγματα, οι αρχές και οι κανόνες κτίζονται με βάση τις έννοιες αυτές ως δομικά μέρη, στα οποία συσχετίζονται οι έννομες συνέπειες. Έτσι, εάν ένα δικαστήριο αποφασίσει ότι η σχέση μεταξύ δύο προσώπων ήταν σχέση “γάμου”, αυτομάτως προσαρτά σε αυτά τα πρόσωπα όλες τις έννομες συνέπειες, τις οποίες οι νόμοι, η νομολογία και η καθιερωμένη βιβλιογραφία προσδιορίζουν ως έννομες συνέπειες του γάμου, π.χ. το καθήκον της προστασίας και ενίσχυσης της σχέσης αυτής, την απαγόρευση της διαγαμίας, κ.ο.κ.».

Ομολογουμένως, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν διαφέρει σημαντικά από τις σχέσεις μεταξύ εννοιών και κειμενικών ή μικροκειμενικών νοημάτων, τις οποίες διαμορφώνουν οι λεξικογραμματικές επιλογές, σχεδόν σε οποιοδήποτε κειμενικό είδος και, εικάζουμε, σε κάθε φυσική γλώσσα. Ωστόσο, στο νομικό κειμενικό εί-

δος, η σχέση αυτή εμφανίζει υψηλό βαθμό ενδο-πολιτισμικής (και κατά τούτο, ενδογλωσσικής) συστημικής παγίωσης. Και είναι ακριβώς αυτή η παγίωση και η πρόσδεση των εννοιών στο σύστημα αναφοράς τους που τροφοδοτούν τη «θέση» περί *μη μεταφρασιμότητας* των νομικού περιεχομένου όρων (Šarčević 1997: 233) ενός κειμένου και, κατά τούτο και κατ' επέκταση, ολοκλήρου του «νομικού κειμένου». Διότι εδώ, ο μεταφραστής δεν καταπιάνεται πλέον με α-πολιτισμικές και ιδεολογικές «ουδέτερες» και άφορτες εννοιολογικές μονάδες, όπως στην περίπτωση, π.χ., των καλουμένων τεχνικών κειμένων, αλλά επιχειρεί συχνά στον σκληρό πυρήνα σύνθετων, όσο και πολιτικώς και κοινωνικώς ευαίσθητων εννοιών, οι οποίες διαμορφώνουν πολλούς, και πάντως όχι απαραίτητως συμπληρωματικούς τύπους κειμενικής εκφοράς. Πολλώ δε μάλλον, οι έννοιες αυτές οργανώνονται σε συχνά αχαρτογράφητους νοηματικούς τόπους, γεγονός που μεγαλώνει το ήδη σημαντικό *γνωσικό φορτίο* για τον μεταφραστή.

Η συνθετότητα της οργάνωσης του λόγου αυτή, όσο και ασφαλώς η ποικιλομορφία των μέσων της εκφοράς του, αφ' ενός μεν ωθούν αρκετούς αναλυτές να οριοθετούν τη μετάφραση των νομικών κειμένων ως διεργασία σαφέστατα διακριτή της μετάφρασης άλλων κειμενικών ειδών (ενδεικτικώς, Gémay 1995: 73), ή να προτείνουν την κατηγοριοποίηση των κειμένων νομικού περιεχομένου σε πολλές *γλωσσικές ποικιλίες*. Αφ' ετέρου δε, και σχεδόν κατά κοινή παραδοχή, η συνθετότητα του λόγου και η ποικιλομορφία της εκφοράς θέτουν υπό νέα οπτική την έννοια της *ισοδυναμίας* στη μετάφραση.

2. Το Διεθνές Δίκαιο του A. Cassese ως μεταφραστικό εγχείρημα

2.1. Επιτέλεσμα, Λειτουργίες και Διεργασία της Μετάφρασης

Η παρούσα αναλυτική προσέγγιση εγγράφεται συμπερασματικώς στο πεδίο των κατά Holmes Περιγραφικών Μεταφραστικών Σπουδών (DTS, βλπ. Κωστοπούλου 2010, ιδ. 86) και επιχειρεί, όπου δει, να διακρίνει μεταξύ *επιτέλεσματος* (product), *λειτουργίας* (function) και *διεργασίας* (process) της μεταφραστικής πράξης. Εκκινώντας από τη λειτουργία, ή άλλως τον επικοινωνιακό σκοπό του κειμένου, ως το κυρίαρχο, αλλ' όχι απόλυτο, μέτρο, το οποίο και καθορίζει τις δύο άλλες περιγραφικές προσεγγίσεις, αντιμετωπίζουμε κατ' αρχάς και εκ των πραγμάτων αδυναμία σαφούς οριοθέτησης της ίδιας της έννοιας της «λειτουργίας», όσο και ποιοτικού προσδιορισμού της, βάσει σταθερών κριτηρίων. Αυτός είναι, άλλωστε, ο κανόνας, σχεδόν σε κάθε μεταφραστικό εγχείρημα. Η έννοια της «λειτουργίας» είναι τόσο γενική, και αντιστοίχως τόσο γενικές οι κατηγορίες στις οποίες δι' αυτής καταλήγουμε, και είναι τόσες και οι μεταβλητές που συλλειτουργούν στις κατηγορίες αυτές, ώστε στην πράξη εξανεμίζεται η όποια χρησιμότητά τους. Σε τελευταία ανάλυση, όποια λειτουργική «τυπολογία» κι αν υιοθετηθεί σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, το κείμενο θα επιδεικνύει χαρακτηριστικά περισσότερων του ενός τύπων. Η «*πολυλειτουργικότητα* είναι, κατά συνέπεια, ο κανόνας και όχι η εξαίρεση, ενώ κάθε χρήσιμη κειμενική τυπολογία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της την ποικιλομορφία αυτή. Για τούτο, απαιτείται ένα [κατά το δυνατόν] καθολικό μοντέλο προσδιορισμού του πλαισίου εκφοράς [του οποίου] το πλέον σημαντικό χαρακτηριστικό θα είναι ότι θα συνδυάζει τις *επικοινωνιακές*, τις *πραγματολογικές* και τις

σημειωτικές αξίες και θα αναδεικνύει τη σημασία τους για την εκτύλιξη του κειμένου στο οποίο λαμβάνει χώρα η επικοινωνία» (Hatim & Mason 1990: 138, η έμφαση δική μας).

Η πολυσημειωτική αξιακή υπόσταση της γλώσσας του διεθνούς δικαίου αναδεικνύεται εξόχως στο χωρίο του M. Wight το οποίο παραθέτει ο Cassese (§4.2, σελ. 92): «Όσο μικρότερο είναι το πλήθος των μελών μιας κοινωνίας, και όσο πιο διαφορετικά είναι τα μέλη της, τόσο είναι δυσκολότερο να θεσπισθούν κανόνες που δεν θα είναι άδικοι σε ακραίες περιπτώσεις: αυτός είναι ένας λόγος της αδυναμίας του διεθνούς δικαίου. Ως *reductio ad absurdum*, φανταστείτε μια κοινωνία με τέσσερα μέλη: έναν δράκο έξι μέτρα ψηλό, σαρκοβόρο, με προτίμηση της λείας του στο ανθρώπινο είδος, έναν Άγγλο δύο μέτρα ψηλό, που δεν μιλάει Ιαπωνικά, έναν Ιάπωνα σαμουράι, υψηλόφρονα στρατιωτικό, που δεν μιλάει Αγγλικά, και έναν πυγμαίο από την Κεντρική Αφρική, της πρώιμης παλαιολιθικής εποχής. Και οι τέσσερις ζουν σε ένα νησί του μεγέθους της Μάλτας. Αυτή είναι μια παραβολή της καλούμενης διεθνούς κοινότητας». Η πολυσυλλεκτική αξιακή υπόσταση αυτή του πεδίου αντανακλάται αναμφίβολα στο ανά χείρας κείμενο του Cassese.

Όσο κι αν το κείμενο του Cassese, εν προκειμένω, αναδεικνύει πολλαπλές λειτουργίες, κυρίαρχη λειτουργική στόχευσή του, ως επιστημονικού συγγράμματος, είναι η πληροφοριακή-διδασκτική. Κατά συνέπεια το *αξιολογικό νήμα* (evaluative strand), το οποίο αναφέρουν οι Hatim & Mason (1990: 146), δηλαδή η *στάση* (stance) του Cassese έναντι των δηλουμένων διατρέχει το κείμενο και επικουρεί τη διαμόρφωση των λεξικογραμματικών επιλογών στο επίπεδο του *παισίου* (tenor) της εκφοράς — σε βοηθητικό όμως ρόλο, δευτερεύοντα του αφηγηματικού-πληροφοριακού νήματος. Στο ανά χείρας βιβλίο, η κυρίαρχη περικειμενική εστίαση είναι καταφανώς πληροφοριακή-αφηγηματική, με την αξιολογική λειτουργία σε επικουρικό, συμπληρωματικό ρόλο.

Εστιάζοντας περαιτέρω στο κείμενο του Cassese, και καθώς το παρόν επίμετρο στοχεύει εν τέλει και στην παρουσίαση ορισμένων βασικών υποκειμένων παραδοχών της εργασίας μας, ας αναφέρουμε ότι δεν προκρίνουμε τη ρηθείσα θέση περί *μη μεταφρασιμότητας* του νομικού κειμένου. Πρωτίστως δεν την προκρίνουμε, επικαλούμενοι την ύπαρξη του ίδιου του μεταφραστικού επιτελέσματος, και — ελπίζουμε — την επάρκειά του. Δεν την προκρίνουμε, επίσης, στο βαθμό που το έργο του Cassese περικλείει νομικό — διεθνολογικό — λογισμό και, κατά συνέπεια, αρκετά υπο-κείμενα (subtexts). Για την ακρίβεια, η ανά χείρας μετάφραση προδήλως προκρίνει και φιλοδοξεί να παραδειγματίσει, *a contrario*, το επιχείρημα της μεταφρασιμότητας του νομικού ακαδημαϊκού κειμένου, ασφαλώς με τις προσηγυθείσες υποκείμενες παραδοχές, όσο και λαμβάνοντας υπόψη τα κατωτέρω εκτιθέμενα ειδικότερα χαρακτηριστικά του έργου του Cassese, τα οποία εν τέλει συνέδραμαν την προσπάθειά μου, και για τούτο οφείλω να τα παραθέσω.

Εμφαίνεται από τα ανωτέρω ότι το έργο του Cassese δεν αποτελεί, καθαυτό, *νομικό κείμενο*, τουλάχιστον *νομικό κείμενο* του είδους που ευλόγως θα οριοθετούσε κανείς ως *νόμο, συνθήκη, σύμβαση, δικαστική απόφαση*, κ.ο.κ. Αντιθέτως, η πρωταρχική του λειτουργία ως ακαδημαϊκού συγγράμματος επιβάλλει, υπορρητώς, την τήρηση στοιχειωδών συμβάσεων του ακαδημαϊκού λόγου. Στον ακαδη-

μαϊκό λόγο, και ειδικότερα στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων, διαμορφώνεται κατά κανόνα μια σχέση σεβασμού προς το επιδιωκόμενο κοινό-στόχος. Δείγμα, δε, αυτού του σεβασμού είναι μεταξύ άλλων η εννοιολογική πληρότητα των όρων και των ορισμών που εμπεριέχονται στο κείμενο. Κατά την Κουτσουλέλου-Μίχου (2009: 107) οι όροι που χρησιμοποιούνται σε ένα κείμενο ονοματίζονται «οντότητες, καταστάσεις, θεωρίες και δείχνουν ως σημεία τα όρια μιας έννοιας», ενώ περαιτέρω συνοδεύονται από «ορισμούς οι οποίοι προσπαθούν να καταστήσουν σαφή αυτά τα όρια» (αυτόθι).

Ο μηχανισμός της σχέσης αυτής, αναφέρει εξ άλλου ο Swales (1990: 64), θα μπορούσε να διατυπωθεί ως ακολούθως: «Καθώς γράφω, αντιλαμβάνομαι πως οτιδήποτε κι αν κάνω, αυτό που γράφω θα είναι δύσκολο για τους περισσότερους αναγνώστες. Εξ αιτίας της επιδιώξέως μου, η δυσκολία είναι αναπόφευκτη. Για το λόγο αυτό, πρέπει να πείσω τους αναγνώστες μου ότι οι προσπάθειές τους θα ανταμειφθούν. Πρέπει να κρατήσω την πίστη τους στο ότι δεν δυσχεραίνω ανατίτως την αναγνωσιμότητα του κειμένου μου». Ειδικότερα στο επίπεδο των όρων και των υποκειμένων εννοιών τους και των μεταξύ αυτών σχέσεων, τα ακαδημαϊκά συγγράμματα χαρακτηρίζονται σε σημαντικό βαθμό από προφανή κατά Austin (1962) *επεξηγηματικά δηλωτικά της προσλεκτικής πράξης* (illocutionary act), τουτέστιν από *ευθείες δηλώσεις σημασιολογικού και κειμενικώς λειτουργικού προσδιορισμού των καίριων γλωσσικών σημείων του εκφωνήματος*.

Ο λόγος του Cassese δεν αποκλίνει από τη «νόρμα» αυτή, τουναντίον την επιβεβαιώνει. Αναλυτικός και αφηγηματικός, ο έγκριτος διεθνολόγος αφιερώνει σημαντικό μέρος των εισαγωγικών ενοτήτων των επί μέρους κεφαλαίων του βιβλίου στον εξαντλητικό προσδιορισμό των βασικών εννοιών που οριοθετούν το εκάστοτε θεματικό υπο-πέδιο της αναφοράς του. Στο επίπεδο του *πλαισίου* (tenor), και σε ακολουθία με την παρατήρηση του Swales (ό.π.), ο ώριμος ακαδημαϊκός λόγος του Antonio Cassese υιοθετεί μια *στάση προσανατολισμένη στον αναγνώστη* (reader-based prose), με παρένθεση όσο το δυνατόν πληρέστερης τεκμηριωτικής πληροφορίας στο — καταφανώς εκτενέστατο και διεπιστημονικό — θεματικό πεδίο του έργου του.

Μένοντας απλώς στην (πραγματολογικής και σημασιολογικής υφής) προσλεκτική πράξη της εκφοράς του κειμένου, ο αναγνώστης θα εντυπωσιαστεί από το εύρος των πηγών, τον εκτενή υπομνηματισμό και την ευρετηρίασή τους, όσο και από την αναλυτικότητα και αυστηρή συνοχή της παρουσίασής τους. Εν ολίγοις, το ΚΠ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υπόδειγμα δηλωτικής και λειτουργικής σαφήνειας και, κατά συνέπεια, χαρακτηριστικό δείγμα νοηματικώς αυτόρκους κειμένου. Παρά την έκδηλη διακειμενικότητά του, που άλλωστε αποτελεί χαρακτηριστικό του (λεξικογραμματικώς πρωταρχικού στο παρόν κείμενο) διεθνοδικαιικού λόγου, δηλαδή παρά το γεγονός ότι κάθε κείμενο (πολλώ δε μάλλον, το «νομικό» κείμενο) και κάθε ανάγνωσή του εξαρτώνται από προϋπάρχοντες κώδικες, τουτέστιν κάθε επικοινωνιακή πράξη κάθε κειμένου διαδρά νοηματικώς και εκφαντικώς με εκτός κειμένου κειμενικούς και πληροφοριακούς πόρους για να διαμορφώσει και να σταθεροποιήσει εν προκειμένω τις ενδοκειμενικές έννοιες και τη μεταξύ τους λειτουργική συσχέτιση, περιορίζοντας την ανάγκη για νοηματική *συνα-*

γωγή (inference), το κείμενο του Cassese, στο σημασιολογικό και το πραγματολογικό επίπεδο της αποκωδικοποίησής του, δεν επιβαρύνει το γνωστικό φορτίο του αναγνώστη και, ως προς τα καθ' ημάς, του μεταφραστή. Με άλλα λόγια, παρόλο που η *εκφορά* (discourse) εξαρτάται προδήλως από εξωτερικές πηγές σημασιολογικής και πραγματολογικής πληροφορίας, στην περίπτωση του ανά χειράς δοκιμίου η ιχνηλάτηση της σχέσης του ΚΠ με τον «έξω κόσμο» του δεν είναι πρωταρχικά αναγκαία για την αποκωδικοποίηση του σημασιολογικού περιεχομένου του και του πραγματολογικού φορτίου του.

Το χαρακτηριστικό αυτό, ωστόσο, δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται αυτοτελώς. Η υπέρ το «σύνηθες»³ πραγματολογική και πληροφοριακή ένταση, και κατά τούτο και πληροφοριακή αντάρκεια του κειμένου, σε συνδυασμό με την κύρια θεματική αναφορά του (το ευρύ πεδίο του διεθνούς δικαίου), αναδεικνύει το (τυπολογικώς πανθομολογούμενο) σημείο δυσχέρειας του «νομικού» κειμένου (πβ. Swales 1990: 63): η έμφαση στη δηλωτικότητα και την αποφυγή της αμφισημίας καθοδηγούν, πάντοτε στο επίπεδο της ειδικής ορολογίας και των υποκειμένων ειδικών εννοιών, την ανάγκη του συντάκτη να χρησιμοποιήσει μακροπερίοδο λόγο, συχνά μάλιστα να υιοθετήσει πυκνές ρητορικές υποτάξεις και αντιτάξεις στο επίπεδο των νοημάτων, εν ολίγοις να καταφύγει σε σημασιολογικώς πυκνές δομές, στοχεύουσες να αναδείξουν, να αποσαφηνίσουν και να ταξινομήσουν λεπτές και ιδεολογικώς «δύσκολες» νομικές έννοιες.

Τα νήματα των εννοιολογήσεων αυτών δημιουργούν, εν τέλει, σημασιολογική ακρίβεια και διαφάνεια. Ωστόσο, η ενδοκειμενική και περικειμενική παρακολούθησή τους, συχνά καθίσταται δυσχερής: ο αναγνώστης πρέπει να παρακολουθήσει εξελικτικά και αντιβολικά τις λεπτές σημασιολογικές αποσαφηνίσεις στις οποίες στοχεύει τελικώς ο Cassese, μέσα από ένα πυκνό, και εκ των πραγμάτων μη γραμμικό, δίκτυο εννοιών και εννοιολογικών πόρων. Ίσως, με τον τρόπο αυτόν, επιδίδωκει να αντισταθμίσει το κατ' αυτόν διαχρονικώς υποτυπώδες της εισέτι ανάπτυξης του διεθνούς δικαίου⁴, αναδεικνύοντας με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σαφήνεια τα σημεία και τα πεδία της οριοθέτησής του. Σε τελευταία ανάλυση, όπως προκύπτει και από την ανάγκη *αποσαφήνισης*, η οποία αναλύεται κατωτέρω, η πυκνότητα και η σημασιολογική πλοκή του κειμένου αναδεικνύονται στην κύρια μεταφραστική δυσκολία του.

Οι εκτενείς εντός κειμένου παραθέσεις πραγματολογικής πληροφορίας και νομικού σχολιασμού, που μπορούν να θεωρηθούν ότι προσδιάζουν στο νομικό διε-

3. Το *μέτρο σύγκρισης* (benchmark), το οποίο εδώ υποδηλώνεται, ως προς την πυκνότητα, την ένταση και την αντάρκεια της ενδοκειμενικής πραγματολογικής πληροφορίας, προκύπτει προφανώς από μακροσκοπική εμπειρική παρατήρηση, και δεν αναφέρεται σε εκτενή σχετική ανάλυση συγκρίσιμου κειμενικού υλικού στην μεταφρασμένη στην Ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία του πεδίου. Η ανάλυση του μέτρου αυτού είναι σαφώς εκτός των στόχων του ανά χειράς κειμένου. Η γενίκευση, ωστόσο, ως προς το μέτρο αυτό δεν είναι αυθαίρετη, καθώς επιβεβαιώνεται ανατρέχοντας, π.χ., στα πορίσματα ενός έργου συγκρίσιμης μεθοδολογίας (Linguistische Profile Interdisziplinärer Register, LingPro, του Σώματος Επιστημονικών Κειμένων του Πολυτεχνείου του Darmstadt, 2009: http://www.linglit.tu-darmstadt.de/index.php?id=lingpro_projekt [Αύγουστος 2012]) και χρονικότητας συγκρίσιμης με αυτήν του παρόντος μεταφράσματος (2003–2006).

4. Βλπ. ενδεικτικώς τις σελ. 17, 38, 166, 181, 231, 234, 236, 245, 288, 380, 412, 500 του ανά χειράς μεταφράσματος.

θνοδικαιικό κειμενικό υποείδος, συχνά υπερβαίνουν τις 1.000 λέξεις και χαρακτηρίζονται από υψηλή σημασιολογική (και προφανώς, και εννοιακή) ένταση. Ωστόσο, αυτές οι *τυπικές παρεκκλίσεις* (formal digressions) που παρεμβάλλονται στο κείμενο αποτελούν τυπολογικό χαρακτηριστικό της εκφοράς λόγου στην κεντροευρωπαϊκή σχολαστική παράδοση, η οποία κατά τούτο διακρίνεται και διαφοροποιείται από την αγγλοσαξονική σχολαστική παράδοση που θέλει, σε επίπεδο κειμενικής μακροδομής, την πρόσθετη, βοηθητικού τύπου, πληροφορία να παρατίθεται σε παραρτήματα και σημειώσεις τέλους (Dressler 1990: 92 στο Duszak 1997: 327). Οι *τυπικές παρεκκλίσεις* αυτές, πολυάριθμες και τόσο χαρακτηριστικές στο κείμενο του Cassese, μπορούν εν τέλει να ιδωθούν ως *θεματικές εκτροπές, ανακυκλώσεις ή βρόχοι* που αναστέλλουν προσωρινά την εκτύλιξη του νοήματος και, κατά την έννοια αυτή, περιπλέκουν τη γραμμική ροή του κειμένου και αυξάνουν το επίπεδο του *εννοιολογικού πλεονασμού* ([conceptual] redundancy) του κειμένου (Duszak 1997: 328).

Στο επίπεδο του κειμενικού νοήματος (ή, πληρέστερα, των κειμενικών νοημάτων και υπο-νοημάτων) του έργου του Cassese, η δομή των εκφωνημάτων εξυπηρετεί το σύνολο των βασικών επικοινωνιακών στοχεύσεων ενός κειμένου στο ευρύ πεδίο των κοινωνικών επιστημών (όπως εμφανίζονται στο Fairclough 2003: 87–89): *νομομοποίησης⁵, ισοδυναμία και διαφορά* ως υπολειτουργία της *ταξινόμησης⁶, προσχηματική λογική και πραγματικότητα⁷*.

Στο κείμενο του Cassese είναι πρόδηλη η *διαπλοκή* και η *αντίταξη* αντικειμενικής γνώσης και κοινωνικής θεωρίας: η ιστορική παράθεση των διεθνοδικαιικών μηχανισμών δίνει τη θέση της στην κατηγοριοποίηση των σχολαστικών παραδόσεων του πεδίου, και αντιστρόφως. Αμφότερες, δε, διαπλέκονται και διαδρούν με την κριτική και ερμηνευτική θέαση του σύγχρονου πολυ-πολικού και συνάμα «ομογενοποιητικού» διεθνούς γίνεσθαι: το γράμμα του διεθνούς δικαίου και η νομολογία των διεθνών δικαστηρίων, δεν μπορούν κατά τον Cassese να αφίστα-

5. Με βάση τη λειτουργία της *νομομοποίησης* (legitimation), σύμφωνα με τον Weber (1964, στο Fairclough 2003: 87), «κάθε αξιακό σύστημα επιχειρεί να επιβάλει και να καλλιεργήσει την πίστη στο θεμικό της υπάρξεώς του (legitimacy)». Εξ άλλου, κατά τους Berger & Luckman (1966 στο Fairclough, αυτόθι), η *νομομοποίηση* παρέχει τις «επεξηγήσεις και τις αιτιολογήσεις των κυριότερων στοιχείων της θεσμικής [σχολαστικής] παράδοσης».

6. Κατά τους Laclau & Mouffe (1985 στο Fairclough, ό.π.), η λειτουργία αυτή (equivalence and difference) αφορά στις παραπληρωματικές τάσεις, αφ' ενός να δημιουργούνται και να τονίζονται διαφορές μεταξύ των αντικειμένων, των οντοτήτων, των ομάδων ανθρώπων, αφ' ετέρου να απομειώνονται ή να περιορίζονται οι διαφορές, μέσω της αναπαράστασης των αντικειμένων, οντοτήτων, των ομάδων ανθρώπων, κ.ο.κ. ως ισοδυνάμων μεταξύ τους. Αμφότερες οι τάσεις είναι ταξινομικές και κατηγοριοποιητικές και χαρτογραφούν τον τρόπο σκέψης και πράξης των κοινωνικών δρώντων. Η λειτουργική καταγραφή (operationalisation) και αποτίμηση των τάσεων αυτών, αναφέρει ο Fairclough (αυτόθι) είναι σημαντικό να γίνεται στο επίπεδο της κειμενικής ανάλυσης.

7. Κατά την πρόταση του Fairclough (αυτόθι), η ρητορική δομή του λόγου στις κοινωνικές επιστήμες τείνει, ή πρέπει, να αναζητά τις επιπτώσεις των αιτιακών δυνάμεων των κοινωνικών δομών και πρακτικών, όσο και της συνδρομής σε αυτές των δρώντων της επικοινωνίας. Η *επεξηγηματική λογική* αυτή (explanatory logic), τουτέστιν η αιτιώδης παράθεση των αντικειμενικών στοιχείων της πραγματικότητας, αντιδιαστέλλεται σε μια *προσχηματική λογική* (logic of appearances), η οποία προκρίνει την παράθεση των αποδεικτικών στοιχείων της (κοινωνικής) μεταβολής, χωρίς ωστόσο να υπεισέρχεται στην ερμηνεία των μηχανισμών της μεταβολής αυτής.

νται της αναζήτησης αιτιωδών σχέσεων και κοινωνικών–πολιτικών νομοτελειών. Ο Π. Κονδύλης⁸, προλογίζοντας το *Πνεύμα των Νόμων* του Montesquieu, αναφέρει ότι το έργο του μείζονος πολιτικού φιλοσόφου σημαδεύεται και συντηρείται από δύο θεμελιώδη αντιθετικά ζεύγη: το ζεύγος «αιτιώδες–κανονιστικό στοιχείο» και το ζεύγος «συντηρητισμός–φιλελευθερισμός ή μεταρρυθμισμός». Οι εντάσεις αυτές θα λέγαμε ότι αναπαράγονται κι εντοπίζονται στην εννοιολογική αιτιοκρατία την οποία καταθέτει ο Cassese στο ανά χείρας έργο. Διατρέχει τον λόγο του έγκριτου διεθνολόγου η, σε επιφανειακή ανάγνωση αντιφατική, ταλάντευση ανάμεσα στην ισχύ του διεθνούς δικαίου και στο διεθνές δίκαιο της ισχύος, η ταλάντευση ανάμεσα στο συμβατικό και το εθιμικό δίκαιο. Καταφανώς, δεν είναι μια εύκολη υπόθεση, η προσπάθεια για την ανάδειξη του διφυούς αυτού χαρακτήρα της διεθνοδικαιικής πραγματικότητας και πρακτικής, όχι μέσω μιας θεολογικού τύπου αντίληψης της ιστορίας και των γεγονότων, αλλά ιχνηλατώντας εμπειρικά τα νομικά, κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα, τα ρεάλια της σχέσης αυτής. Στο έργο του Cassese, και με αναφορά επί παραδείγματι στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, το κυρίαρχο αντιθετικό ζεύγος «ισχύς–δίκαιο» εμφανίζεται στο κατωτέρω εξαιρετικό χωρίο:

«Με απλά λόγια, η διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας αποτελούσε τον κρίσιμο στόχο της νέας διεθνούς οντότητας. Την περίοδο 1939–1945, η διαμάχη μεταξύ βίας και νόμου — εγγενής της διεθνούς κοινότητας, όπως και κάθε ομάδας ανθρώπων — είχε μεγιστοποιηθεί από τον πόλεμο. Είχε γίνει σαφές ότι αν δεν έμπαιναν σοβαροί φραγμοί στη χρήση βίας, ο κόσμος θα όδευε προς την καταστροφή. Δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί, ωστόσο, ότι οι ηγέτες ήταν τόσο αφελείς ώστε να πιστεύουν ότι, το 1945, θα μπορούσε να υπάρξει ριζική ρήξη της προσέγγισης που τόσο ωμά είχε τεθεί στην — αποδιδόμενη στον Μπίσμαρκ φράση — τον 19ο αι.: “Τα ζητήματα της εποχής μας δεν θα λυθούν με ψηφίσματα και πλειοψηφίες, αλλά με αίμα και σίδερο”. Ίσως πίστευαν ότι, έχοντας να αντιμετωπίσουν δύο ριζικά αντίθετες μεθόδους διευθέτησης των τριβών και της ασυμφωνίας, τις “σφαίρες” ή τις “λέξεις” (κατά τη διατύπωση του Camus το 1947), θα έπρεπε θαρραλέα να στραφούν όσο το δυνατόν προς τις λέξεις, έχοντας όμως επίγνωση ότι και οι σφαίρες θα συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται» (§16.2, σελ. 375).

Δε νομιμοποιούμαι να επιχειρηματολογήσω σε ποιο βαθμό πετυχαίνει τις παραπάνω στοχεύσεις ο Antonio Cassese στο συγκεκριμένο έργο του. Ωστόσο, από τη θέση του μεταφραστή μπορώ να «δω», να διαβάσω στο κείμενο, ότι τουλάχιστον δεν αντιμετωπίζει την πρόταξη του δικαίου της ισχύος νομοτελειακά, αλλ' ούτε και κατ' ανάγκην ως ανυπέρβλητη παθογένεια της διεθνούς τάξης πραγμάτων ή ως στοιχείο που ενυπάρχει σε αυτήν δίκην φυσικού δικαίου, όπως προτακτικώς πράττει, π.χ., ο H. Kissinger στο *Diplomacy*⁹. Όπως και είναι διακριτή, παρ' όλο τον ακαδημαϊκό σχετικισμό της, η *στάση* (stance) του Cassese απέναντι στην παράθεση, διαχρονική και συγχρονική, των νομοτεχνικών εργαλείων στο σύγχρονο διεθνές σύστημα.

8. Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*. Μετάφραση: Παναγιώτης Κονδύλης, Κωστής Παπαγιώργης. Αθήνα, Γνώση, 2006, σελ. 10.

9. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. N. York: Simon & Schuster, σ. 17: “Almost as if according to some natural law, in every century there seems to emerge a country with the power, the will and the intellectual and moral impetus to shape the international system in accordance with its own values”.

Αποφεύγοντας να περιπτώσιολογήσουμε περαιτέρω, αλλά και για προφανείς λόγους οικονομίας, θα συνοψίσουμε ότι το δοκίμιο του Cassese στοχεύει συγκεκριμένα στις πλέον φιλόδοξες κειμενικές λειτουργίες, μεταξύ αυτών που εκθέσαμε εδώ. Η *νομιμοποιητική* λειτουργία είναι έκδηλη: οι εννοιολογικοί πόροι και μηχανισμοί κατά Walker (2001: 93 στο Biel 2008: 23) του νομικού λόγου διαμορφώνουν εξελικτικά, αλλά όχι με μονοσήμαντα γραμμικό τρόπο, μια εδραία και εξόχως αναλυτική έποψη του πολυσυλλεκτικού, όσο και πολυσήμαντου, πεδίου πραγμάτευσης του έργου του Cassese. Ο ειρμός της λειτουργίας αυτής εκτυλίσσεται προοδευτικά και επαγωγικά στην πορεία του κειμένου. Ο ρόλος, δε, του προσεκτικού και κριτικού δέκτη του κειμένου είναι να παρακολουθήσει τον ειρμό αυτόν, κι εν τέλει να σταθεί κριτικά απέναντί του και να τον αξιολογήσει.

Στο ίδιο πλαίσιο θέσης, χαρακτηριστική είναι και η *ταξινομική λειτουργία* του κειμένου: υπερβαίνοντας τη συνήθη ταξινόμηση των επί μέρους τομέων, ή υποπεδίων, του επιστημονικού χώρου της εστίασής του, το πόνημα του Cassese προσφέρει ένα ικανό υπόδειγμα διαχρονικής αντιβολής των κυρίαρχων τάσεων, ή και σχολαστικών παραδόσεων, καθώς και των επί μέρους πτυχών της εξελικτικής διαμόρφωσής τους. Από εννοιολογική άποψη, η προσέγγισή του μπορεί να χαρακτηριστεί εξόχως συστημική. Ακόμη, και πέραν πάσης αμφιβολίας, συνδυάζει την παραγωγική μέθοδο και την επαγωγική ερμηνεία για να ταξινομήσει, νοηματικώς και τελεολογικώς, το εμπειρικό, γνωστικό και εννοιολογικό, υλικό του. Είναι, δε, τέτοιος ο βαθμός της κατηγοριοποιητικής, ένδον αναφορικότητας, του κειμένου, ώστε το τελευταίο να μπορεί να δεχθεί, κι ίσως να επιβάλει εν τέλει, πολλαπλές αναγνώσεις. Και μόνον η κριτική παραπομπή σε περίπου 450 διακριτές υποθέσεις, σε περισσότερες από 600 επί μέρους αναφορές εντός του κειμένου¹⁰, και δι' αυτών η παραπομπή σε ευάριθμους πόρους συμπλήρωσης της πραγματολογικής πληροφoρίας και οριοθέτησης του ερμηνευτικού πλαισίου του ανωτέρω διακειμενικού υλικού, δείχνει να εξυπηρετεί την πολλαπλή στόχευση του έργου, όπως παραδίδεται από τον εκδοτικό οίκο¹¹, ως απευθυνόμενου σε όλη την πυραμίδα των σπουδαστών και ερευνητών του χώρου του διεθνούς δικαίου, όσο και ευρύτερα, των διεθνών σχέσεων και των πολιτικών επιστημών. Δείχνει εν τέλει να εξυπηρετεί, χωρίς περιττόλογο πλεονασμό αλλά με παραδειγματική ενδοκειμενική αυτάρκεια, την *επεξηγηματική λογική* προσέγγιση του Cassese, ως το κυρίαρχο λειτουργικό χαρακτηριστικό του κειμένου του.

Εάν επιχειρούσαμε μια γενίκευση, θα λέγαμε ότι η κατά τα ανωτέρω *κεντροενρωπαϊκού τύπου διάρθρωση του λόγου* στο εγχειρίδιο του Cassese μάλλον δεν ενισχύει την «περί καθολικού υπόθεση» του H. Widdowson (1979: 61 στο Swales 1990: 65). Η τελευταία θέλει την *επιστημονική έκθεση* (scientific exposition) να «δομείται σύμφωνα με συγκεκριμένα σχήματα ρητορικής οργάνωσης, που, με κάποια ανοχή στην υφολογική διαφοροποίηση, επιβάλλουν *ομοιομορφία της εκφοράς* στα μέλη της επιστημονικής κοινότητας, ανεξαρτήτως της γλώσσας την οποία

10. Το σχετικό ποσοτικό μέτρο προκύπτει από το αντίστοιχο ευρετήριο (Πίνακα Υποθέσεων) του ανά χείρας κειμένου, ήτοι την επιμέτρηση των λημάτων και των ενδοκειμενικών αναφορών σε αυτά.

11. Βλπ. <http://ukcatalogue.oup.com/product/9780199259397.do#T-B0X7n5GcY> — 6.2012.

η κοινότητα αυτή τυγχάνει να χρησιμοποιεί» (αυτόθι, η έμφαση δική μας)¹². Επιλέγει, δε, ο Cassese, όλα τα σχήματα ή κινήσεις, που έχουν κωδικοποιηθεί στη βιβλιογραφία στο επίπεδο των σημασιολογικών σχέσεων (Fairclough 2003: 89):

(α) την *αιτιακή σχέση* (causal)¹³, κατηγοριοποιούμενη ως (η έμφαση δική μου):

(i) *αίτιο* (reason), π.χ.: «Τα κράτη μπορούσαν να εμπλακούν σε πόλεμο [...] επειδή θα θεωρούσαν ότι [...]» (§1.6, σελ. 62),

(ii) *συνέπεια/αποτέλεσμα* (consequence), π.χ.: «Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης δεν μπορούσε να τύχει εφαρμογής [...] και κατά συνέπεια θα έπρεπε να κατισχύσει η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας» (§3.9, σελ. 130),

(iii) *σκοπός* (purpose), π.χ.: «Κατά μία έννοια, η διατύπωση έχει επαρκή ευελιξία ώστε να επιτρέπει ελευθερία απόφασης στα δικαστήρια [...]» (§12.4.2, σελ. 318).

(β) τη *σχέση συνθήκης* (conditional), π.χ.: «Ακόμη, εάν δεν επιτυγχανόταν επανόρθωση, το κράτος μπορούσε ξανά να αποφασίσει, μόνο του, εάν θα προσπαθούσε να επιλύσει ειρηνικά τη διαφορά [...]» (§13.3, σελ. 333).

(γ) τη *σχέση χρονικότητας* (temporal), π.χ.: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις έφτιαχναν τις συνθήκες στα μέτρα τους και αποδεσμεύονταν από τις συμβατικές τους υποχρεώσεις οποτεδήποτε το έκριναν σωστό» (§9.7, σελ. 260).

(δ) την *προσθετική σχέση* (additive), π.χ.: «Τα κράτη αναζωογόνησαν και ενίσχυσαν τα παραδοσιακά μέσα επίλυσης των διαφορών τους και, ακόμη, καθιέρωσαν καινοτόμους και ευέλικτους μηχανισμούς για την αποτροπή των διαφορών» (§14.1, σελ. 372). Σύμφωνα με την Κουτσουνέλου-Μίχου (2009: 125) η *προσθετική σχέση* διαλαμβάνεται και ως σχέση αντίθεσης: «ο συγγραφέας παρουσιάζει τον ορισμό, στη συνέχεια όμως δηλώνει την αντίθεσή του σχετικά με την τάξη ή τα χαρακτηριστικά του όρου», π.χ., στο παρόν έργο του Cassese: «Το δικαίωμα της ετεροδικίας για πράξεις ή ενέργειες που έγιναν από το κράτος στο πλαίσιο της κυριαρχίας του, καθώς και για την εκτέλεση μέτρων που λαμβάνονται κατά της χρήσης ή της σκοπούμενης χρήσης δημόσιας περιουσίας ή περιουσιακών στοιχείων για την εξόφληση δημόσιων λειτουργιών. (Το ζήτημα, ωστόσο, του ορισμού των κατηγοριών αυτών πράξεων ή ενεργειών, ή του δημόσιου χαρακτήρα των περιουσιακών στοιχείων παραμένει αμφιλεγόμενο.)» (§3.2.2, σελ. 70).

12. Στον επιστημονικό λόγο, τα δύο κατ' εξοχήν διαφοροποιούμενα γλωσσικά συστήματα είναι η Γερμανική και Αγγλική. Όπως αναφέρει, επί παραδείγματι, η J. House (2011: 189–190), στα γερμανικά επιστημονικά κείμενα η έμφαση είναι στο περιεχόμενο και στην κατά Halliday *ιδεϊκή μεταλειτουργία* (ideational metafunction), στη σαφήνεια και την πληροφορητικότητα (informativity) του λόγου και την απρόσωπη εκφορά των κειμενικών νοημάτων. Τούτο, στο επίπεδο των σημασιολογικών σχέσεων που αναπτύσσονται κατά την εκτύλιξη του κειμένου, σημαίνει περαιτέρω την πυκνή δόμηση των πληροφοριών, με διατάξεις ενσωμάτωσης και ιεραρχίας. Αντιθέτως, στα «αγγλοσαξονικής λογικής» επιστημονικά κείμενα, είναι έκδηλη η έμφαση και στη *διαπροσωπική μεταλειτουργία*, δηλαδή στο *πλαίσιο* (tenor) της επικοινωνίας, στην υποδήλωση και την *προθετική αδιαφάνεια* (propositional opacity) και στη γραμμικότητα της εκφοράς, την σχεδόν πρόταση προς πρόταση ανάπτυξη του ιδεϊκού περιεχομένου του κειμένου. Μια απλή αντιβολή τεμαχίων από το έργο του Cassese σε «αγγλοσαξονικό» ακαδημαϊκό κείμενο με τον ίδιο τίτλο, την ίδια θεματική αναφορά και την ίδια ακαδημαϊκή στόχευση (ενδεικτικώς: Shaw, Malcolm (2002), *International Law*. Cambridge: CUP) επιβεβαιώνει τη διαφοροποίηση αυτή, και ασφαλώς όχι μόνον στο επίπεδο της μακροδομής των κειμένων.

13. Πβ. και Κουτσουνέλου-Μίχου (2009: 126–127).

(ε) τη *σχέση επεξεργασίας* (elaboration), η οποία περιλαμβάνει την *παράθεση παραδειγμάτων* (exemplification) και την *αναδιατύπωση* (rewording), π.χ.: «Το ζήτημα που πρέπει να μελετηθεί εδώ, ως ιδιαίτερος σχετικός με τη διερεύνηση την οποία επιχειρούμε, αφορά στο ρόλο του διεθνούς δικαίου στη διαδικασία της αποικιακής κατάκτησης. Κοντολογίς, μπορεί να ειπωθεί ότι το σώμα αυτό του δικαίου διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό το έργο των ευρωπαϊκών δυνάμεων» (§2.3.1(β), σελ. 83).

(στ) τη *σχέση αντίθεσης/υπαναχώρησης* (contrastive/concessive), π.χ.: «Στη διεθνή κοινότητα υπάρχουν ορισμένα υποκείμενα διεθνούς δικαίου [...] τα οποία [...] έχουν πολύ περιορισμένη διεθνή προσωπικότητα [...], τα οποία, *ωστόσο*, απολαμβάνουν θεωρητικώς όλων των δικαιωμάτων [...]» (§7.2.1, σελ. 203).

3. Χαρακτηριστικά σημεία μεταφραστικής δυσκολίας και μεταφραστική στρατηγική

Η λειτουργική στόχευση του κειμένου, σε συνδυασμό με την ευρύτατη διαθεματική έκτασή του και το μεγάλο λεξικό μήκος του, αναδεικνύουν αναμφίβολα πληθώρα προκλήσεων για τον μεταφραστή. Τις προκλήσεις αυτές επιχειρούμε να σταχυολογήσουμε εδώ, εστιάζοντας στην *αποσαφήνιση* (explication) ως τη μείζονα μεταφραστική στρατηγική, ασφαλώς πέρα από τις συνήθεις και αναμενόμενες για το εν λόγω βιβλίο μεταφραστικές δυσκολίες στο επίπεδο της ορολογίας και του λεξιλογίου. Σε πρακτικό επίπεδο, η αποσαφήνιση γίνεται σε αρκετές περιπτώσεις με χρήση Σημειώσεων του Μεταφραστή (ΣτΜ).

Η αποσαφήνιση, ειδικά κατά το μέτρο που αναφέρεται στο πραγματολογικό πλαίσιο της εκφοράς του κειμένου, αποτελεί μείζονα μεταφραστική στρατηγική, δηλαδή στις περισσότερες περιπτώσεις λειτουργία και παρέμβαση συνειδητή, από πλευράς του μεταφραστή. Σύμφωνα με την Baker (1996: 180), η αποσαφήνιση αφορά στην τάση για ανάλυση των περιγραφομένων, π.χ. μέσω εξεξήγησης, χρονικής εξειδίκευσης, ανάλυσης, κ.ο.κ. της παρατιθέμενης στο πρωτότυπο κείμενο σημασιολογικής πληροφορίας. Υπόρρητος στόχος, εν τέλει, είναι ο περιορισμός της (σημασιολογικής) υποδήλωσης, τουλάχιστον όταν η τελευταία δεν εκλαμβάνεται από τον μεταφραστή ως σκοπούμενη τεχνική στο ΚΠ. Δεχόμενοι κατά τεκμήριο ότι ένα, κατά μείζονα λόγο, πραγματολογικό εκπαιδευτικό εγχειρίδιο, όπως το παρόν έργο του Cassese, στοχεύει πρωτίστως στη σημασιολογική διαφάνεια και τη σαφήνεια των λειτουργικών προσδιορισμών του (βλπ. και ανωτέρω), θα πρέπει να δεχθούμε τη θέση της Blum-Kulka ότι «η διαδικασία της ερμηνείας στην οποία προβαίνει επί του ΚΠ ο μεταφραστής οδηγεί πιθανόν σε ένα ΚΣ, το οποίο εμφανίζει μεγαλύτερο [σημασιολογικό/νοηματικό] πλεονασμό από το ΚΠ» (Blum-Kulka 1986: 19). Όπως ορθώς παρατηρεί η Biel (2010: 9), είναι εύλογη η θέση πως, με βάση ό,τι είναι γνωστό για τη νομική γλώσσα, μπορεί ευθέως να υποτεθεί ότι η αποσαφήνιση ανάγεται στην ανάγκη να γεφυρωθεί από τον μεταφραστή το γνωστικό κενό που εκ των πραγμάτων υφίσταται μεταξύ των εν αντιβολή νομικών συστημάτων. Ο σχετικός προβληματισμός ανακύπτει από την εννοιολογική και ορολογική δυσαρμονία, όπως εξετέθη στο εισαγωγικό τμήμα του ανά χείρας κειμένου, των νομικών συστημάτων, καθώς και από την έλλειψη καθολικών γνωστικών δο-

μών, οι οποίες υπάρχουν ωστόσο σε άλλες κατηγορίες ειδικών κειμένων. Περαιτέρω, είναι αυτονόητο ότι ο βαθμός της (πραγματολογικής, κατά μείζονα λόγο) αποσαφήνισης εξαρτάται κυρίως από την απόσταση των (εν αντιβολή) νομικών συστημάτων, καθώς και από τη γενικότερη στάση την οποία υιοθετεί ο μεταφραστής στη διεργασία της μετάφρασης και απέναντι στο σκοπούμενο αποτέλεσμα. Η προσέγγιση αυτή μεταφραστική είναι γνωσική και — θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι — αντιστοιχεί στη *διαδικαστική γνώση* (procedural knowledge), δηλαδή στηνεπαρκή δυνατότητα πρόσβασης στους γνωστικούς πόρους, τη μεθοδολογία και το ερμηνευτικό πλαίσιο του τομέα του επιστητού στον οποίο εντάσσεται το προς μετάφραση κείμενο (και στην ανάγκη να καλύπτεται η δυνατότητα αυτή κατά τη μετάφραση) (Σαριδάκης 2000: 210–211, πβ. ακόμη Valderrey Reñones 2012: 60¹⁴).

Ωστόσο, θα πρέπει να καταστήσουμε σαφές πως τα πραγματολογικά «κενά» τα οποία επιδιώκει να καλύψει ο μεταφραστής, μέσω της πρακτικής της αποσαφήνισης, ανάγονται επίσης, πέραν του αμέτρου των νομικών συστημάτων, και στην κριτική, διαλεκτική αντίληψη της θέσης του απέναντι στο ΚΠ, τον συντάκτη του και τα δηλούμενα. Και είναι ακριβώς η θέση αυτή, η οποία επιτρέπει στον μεταφραστή να απομονώσει το νοηματικό, σηματοδοτικό ειρμό του ΚΠ και, ακολουθώντας τον και υιοθετώντας τον, να «παρεμβάλει» στο κείμενο—στόχος την κατ' αυτόν αναγκαία πραγματολογική αποσαφήνιση, ή και να αποκαταστήσει την πραγματολογική και νοηματοδοτική ακεραιότητα του κειμένου, στα σημεία όπου αυτή πέραν αμφιβολίας έχει διαρρηχθεί. Ως παραδείγματα πραγματολογικής αποσαφήνισης, ενίοτε δε και αποκατάστασης της κειμενικής εκφοράς, μπορούμε όλως ενδεικτικώς να αναφέρουμε:

(i) Τη σημείωση του μεταφραστή, στην §10.2, σελ. 224, σημ. 1: «Στην καταληκτική ημερομηνία, ο συγγραφέας περιλαμβάνει και την υπογραφή των συμφωνιών του Γύρου της Ουρουγουάης (Μαρακές, 15.4.1994), οι διαπραγματεύσεις των οποίων ολοκληρώθηκαν κατά το μείζον μέρος τους στις 15.12.1993 στη Γενεύη. Για τούτο και συχνότερα, η περίοδος του Γύρου της Ουρουγουάης απαντάται ως 1986–1993 [...]».

Στην παρέμβασή μας αυτή, στοχεύουμε να διευκρινίσουμε την πραγματολογική αναντιστοιχία μεταξύ της χρονικής αναφοράς του ΚΠ, αφ' ενός, και του «παγιομένου» χρονικού προσδιορισμού του καλουμένου *Γύρου της Ουρουγουάης*, αιτιολογώντας παραλλήλως την καταγραφόμενη αυτή απόκλιση. Εν προκειμένω, η αύξηση της δηλωτικότητας κρίθηκε αναγκαία για λόγους εσωτερικής πραγματολογικής ισορροπίας του κειμένου, και στο βαθμό που ανατρέξαμε στην πηγή της συγκεκριμένης πραγματολογικής πληροφορίας και εντοπίσαμε την εν λόγω απόκλιση.

(ii) Την παρεμβολή του συνδέσμου «ή», στο κατωτέρω χωρίο του κειμένου (§11.4, σελ. 240): «Στη διάταξη αυτή, η οποία προτάθηκε από τον Ειδικό Εισηγητή R. Ago [...] Για παράδειγμα, γινόταν στο κείμενο αυτό αναφορά στους κανόνες

14. Σχετική και η εργασία των Politis & Canellopoulou-Botti (2000: 152), κατά την οποία, όταν ο μεταφραστής βρίσκεται αντιμέτωπος με σημαντικώς αποκλίνοντα νομικά συστήματα, ωθείται να λειτουργήσει και ως «ειδήμων του συγκριτικού δικαίου», παραθέτοντας είτε σε υποσημειώσεις, είτε σε ξεχωριστό τμήμα της μετάφρασης, πραγματολογικά στοιχεία τα οποία αξιολογεί ως καίρια.

που απαγορεύουν την επίθεση, «την εγκαθίδρυση ή τη διατήρηση δια της βίας αποικιακής κυριαρχίας», τη δουλεία, τη γενοκτονία ή το απαρχάιντ, καθώς και τη «μαζική ρύπανση της ατμόσφαιρας [ΣτΜ: ή] των θαλασσών»».

Η παρέμβαση του μεταφραστή στο συγκεκριμένο χωρίο καθοδηγείται από την ανάγκη ανάλυσης της εκφοράς του ΚΠ (“massive pollution of the atmosphere of the seas”), όχι μέσω της, συνήθους στη μεταφραστική πρακτική, αποκωδικοποίησης (και ενίοτε ή και εν μέρει ερμηνείας) του δηλουμένου και επαναδιατύπωσής της στη ΓΣ, αλλά αντιβάλλοντας τη (σπανίζουσα μιν, αλλά όχι και δημιουργούσα κατ' ανάγκην παραθετικό ασυμβίβαστο¹⁵) σύμφραση (environment/seas) του πρωτοτύπου με την πρωταρχική πηγή της πληροφορίας. Αυτή αναδεικνύει τη μη ορθή μεταφορά, πιθανόν λόγω απλού τυπογραφικού ολισθήματος, της πληροφοριακής μονάδας, τόσο στο κείμενο του Cassese, όσο και σε αρκετά μεταγενέστερα κείμενα του διεθνούς δικαίου (“a serious breach of an international obligation of essential importance for the safeguarding and preservation of the human environment, such as those prohibiting massive pollution of the atmosphere or of the seas” (*Yearbook of the International Law Commission 1980*, vol. II, Part two. Report of the Commission to the General Assembly on the Work of its Thirty-Second Session, 32 [[http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1980_v2_p2_e.pdf) — 8.2012])). Κατά συνέπεια, και ανεξαρτήτως της βαρύτητας της συγκεκριμένης πληροφοριακής μονάδας στο ΚΠ και κατ' επέκταση και στο ΚΣ, η πραγματολογική διασταύρωση της εκφοράς, εκκινούσα από την ανάγκη συντακτικής αποσαφήνισης και βελτίωσης της δηλωτικότητας του εκφώνηματος, καταλήγει στον εντοπισμό πραγματολογικής ανακρίβειας του ΚΠ και στην άρση της, με επαναδιατύπωση του τεμαχίου λόγου στη ΓΣ.

(iii) Παραδείγματα αντιβολής της πληροφορίας του πρωτοτύπου κειμένου με την *πραγματικότητα* (factuality)¹⁶ στην οποία αναφέρεται κάποιο χωρίο του και αποκατάστασης της εσφαλμένης αναφοράς του ΚΠ, αποτελούν: (α) Η κατωτέρω παρεμβολή (§15.3.1, σελ. 359): «Ο δεύτερος νόμος είχε σκοπό να στερήσει από τα κράτη τα οποία οι ΗΠΑ αποκαλούσαν “αχρεία” (rogue states) τα χρηματοοικονομικά μέσα στήριξης της διεθνούς τρομοκρατίας· προέβλεπε “κυρώσεις” σε βάρος κάθε προσώπου ή εταιρείας επένδυε στο Ιράν ή τη Λιβύη 40 εκατ. δολάρια ΗΠΑ [ΣτΜ: ή περισσότερα] για πετρελαϊκές δραστηριότητες». Η πραγματολογική έρευνα αναδεικνύει το προφανές (βλπ. και κατωτέρω, σχόλιο #3). (β) Η αποκατάσταση της παραδρομής του πρωτοτύπου (§23.5.2, σελ. 590, σημ. 22), η οποία οφείλεται καταφανώς σε τυπογραφικό λάθος. Σε κάθε περίπτωση, η επίλυση της πιθανής πραγματολογικής αμφισημίας του ΚΠ, δεν είναι δυνατό να βασιστεί στη διαίσθηση του μεταφραστή, καθώς το εκφώνημα είναι πιθανό να περιέχει, όπως και προηγουμένως, μεγαλύτερης βαρύτητας ανακρίβεια.

15. Για την έννοια του *παραθετικού ασυμβίβαστου* (collocational clash), ήτοι του σφάλματος λεξικής παράθεσης, και την ευθεία συσχέτισή της με την έννοια της *σημασιολογικής προσωδίας* (semantic prosody), βλπ. περαιτέρω Σαριδάκης 2010: 124, 146–128.

16. Η Valderrey Reñones (2012: 56) προσδιορίζει τη γνώση αυτή ως *πραγματιστική γνώση του δικαίου* (factual knowledge of law), δηλαδή ως τον τύπο της γνώσης αυτόν ο οποίος συσχετίζει γεγονότα και δεδομένα. Ανάλογη και η εννοιολογική προσέγγιση του όρου σε προηγούμενη εργασία μας (Σαριδάκης 2000: 210–211), όπου και συσχέτιση της συγκεκριμένης γνωστικής διεργασίας με την τεκμηριωτική, πρακτικής υφής, λειτουργία της μετάφρασης.

(iv) Παράδειγμα άρσης της ελλειπτικότητας της πραγματολογικής αναφοράς του ΚΠ, και αντιμετώπισης πιθανής αμφισημίας του, πάντοτε με τεκμηρίωση εξωτερικής πηγής, είναι η σημείωση (ME) #8, κατωτέρω.

Ας γίνουν εδώ τρεις επισημάνσεις, η πρώτη με ειδικότερη αναφορά στο ανά χείρας κείμενο του Cassese.

Η αποσαφήνιση, ως εν γένει παρατηρούμενη λειτουργία της μεταφραστικής διεργασίας, καταφανώς δεν περιορίζεται μόνον στο πραγματολογικό επίπεδο της εκφοράς. Κατά κανόνα, η αύξηση της δηλωτικότητας του ΚΠ στην επανεκφορά του στη ΓΣ ασφαλώς εκτείνεται και στο σημασιολογικό, όσο και στο συντακτικό επίπεδο της εκφοράς του (για τις σχετικές διακρίσεις, πβ. Μπατσαλιά & Σελλά 1994). Ωστόσο, η ειδικότερη θεματική εστίαση του κειμένου του Cassese, όσο και η κυρίαρχη λειτουργία του ως ακαδημαϊκού συγγράμματος και οι, ήδη αναφερθείσες, συστηματική προσοχή και εμμονή του συγγραφέα σε μια αριστοτελική κατηγοριοποιητική προσέγγιση των υποκειμένων της διατριβής του εννοιών, πρακτικά εξαλείφουν την ανάγκη σημασιολογικής αποσαφήνισης. Ακόμη κι αν θεωρηθεί, ευλόγως, ότι, ακολουθώντας τη σωκρατική αρχή του «αρχή επιστήμης ονομάτων επίσκεψις», ο μεταφραστής δεν είναι σε θέση να υπεισέλθει στις σημασιοδοτήσεις του ειδικότερου, κατά περίπτωση, γνωστικού πεδίου στο οποίο εδράζεται η εκφορά του ΚΠ και ότι, κατά συνέπεια, δεν δικαιολογείται η παρέμβασή του στο λεξιλογικό-σημασιολογικό επίπεδο της εκφοράς, είναι ξεκάθαρο ότι στο ανά χείρας κείμενο, η ανάγκη αυτή δεν διαπιστώθηκε ούτε κατά το στάδιο του εμβριθούς ελέγχου του ΚΣ από την επιστημονική επιμελήτρια. Το κείμενο του Cassese μπορεί να χαρακτηριστεί υπόδειγμα λεξιλογικής σημασιολογικής διαφάνειας και, ως προς το σημείο αυτό, ευελπιστώ ότι το μετάφρασμα δεν υστερεί σημαντικά.

Ωστόσο, δεν μπορεί το ίδιο να υποστηριχθεί για τις ελληνόγλωσσες πηγές τις οποίες επιλέξαμε να ενσωματώσουμε, ως αναφορές, στο ΚΣ. Αναφέρομαι κυρίως σε αποσπάσματα από τα ελληνικά νομοθετήματα ενσωμάτωσης κανόνων του διεθνούς δικαίου στο εσωτερικό ελληνικό δίκαιο. Σε αυτά, συχνή ήταν η ανάγκη σημασιολογικής αποσαφήνισης, μέσω προσθήκης λεξημάτων εντός αγκυλών, τα οποία καταδεικνύονται κατά κύριο λόγο με την ένδειξη «ΣτΜ», π.χ.:

(i) «Η αξιολόγηση του κατά πόσον «στις περιστάσεις που επικρατούν κατά τον χρόνο [ΣτΜ: της επίθεσης]» (§20.6.3, σελ. 489, το απόσπασμα αναφέρεται στον κυρωτικό Ν.1786/1988 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης της 12.8.1949 (ΦΕΚ 25Α/8.6.1988), βλπ. §20.6.3, σημ. 30),

(ii) «Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι ένα εμπόλεμο μέρος πρέπει να αποφεύγει να εξαπολύσει επίθεση, “η οποία αναμένεται να προκαλέσει ενδεχόμενη απώλεια σε ανθρώπινες ζωές [ΣτΜ: αμάχων], τραυματισμούς ιδιωτών [ΣτΜ: αμάχων], ζημιές σε αστικά [ΣτΜ: πολιτικά] αντικείμενα ή συνδυασμό τους που θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολικός σε συνάρτηση με το σταθερό και άμεσο στρατιωτικό πλεονέκτημα [ΣτΜ: που επιδιώκεται]”» (§20.6.3, σελ. 491, *αυτόθι*).

Κατά δεύτερο λόγο, στο επίπεδο των προτασιακών σημασιών, ωστόσο, υπήρξαν ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες η συντακτική δομή του ΚΠ δημιουργούσε αμφισημία. Και σε αυτές τις περιπτώσεις, η εξωτερική πραγματολογική αναφορά συνέβαλε στην αποκατάσταση των (συντακτικώς προβληματικών) νοημάτων.

Οπωσδήποτε, το ποσοτικό μέτρο των σημασιολογικών υφών αμφισημιών αυτών είναι ιδιαίτερος μικρό, συγκρινόμενο με το επίπεδο των περισσότερων επισημονικών συγγραμμάτων, αυτής ή παραπλήσιας έκτασης και συγγραφικής συνθετότητας. Το ποσοτικό μέτρο αυτό είναι εν τέλει ελάχιστο, αν ληφθεί υπόψη η εννοιολογική ρευστότητα, η έλλειψη σαφούς θεματικής οριοθέτησης, η εγγενής πολυπλοκότητα της κειμενικής εκφοράς, καθώς και η απουσία αντιστοίχως οριοθετημένων θεματικών και κοινώς παραδεκτών σημασιολογικών πεδίων στο εδώ εξεταζόμενο κειμενικό υπο-είδος. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο της σημείωσης (ME) #7 (κατωτέρω), η επίλυση της σημασιολογικής αμφισημίας του οποίου κατέστη εν τέλει δυνατή μόνον με αναδρομή σε εξωτερική περικειμενική πληροφορία, ασφαλώς μετά από προσεκτική έρευνα τεκμηρίωσης. Περαιτέρω, οφείλουμε να καταγράψουμε τη συχνότατη καταφυγή μας στην τεχνική της *συντακτικής αποσαφήνισης* (syntactic explication), ειδικότερα δε την υψηλή συχνότητά της έναντι της λεξικής και πραγματολογικής αποσαφήνισης. Έχουμε ήδη αναφέρει (Σαριδάκης 2010: 172, πβ. Pym 2008) ότι η συντακτική αποσαφήνιση, τουτέστιν η αναδιάταξη και συμπλήρωση της συντακτικής δομής των εκφωνημάτων του ΚΠ, λειτουργεί εν πολλοίς ανταγωνιστικά στο φαινόμενο της *παρεμβολής* (interference) στη μετάφραση. Καθοδηγείται, εν ολίγοις, η στρατηγική αυτή από την ανάγκη το ΚΣ να μπορεί να λειτουργήσει στη γλώσσα και στον πολιτισμό-στόχος, αυτοτελώς ως πρωτογενές κειμενικό δείγμα, ανεξάρτητο της δομής και του κώδικα του ΚΠ. Ο μακροπερίοδος λόγος του ΚΠ, το γεγονός ότι ο συντάκτης του, καίτοι δεινός χρήστης της Αγγλικής, δεν είναι φυσικός ομιλητής της, όσο και το άμετρο των σχολαστικών παραδόσεων Αγγλικής-Ελληνικής και, κατά τούτο, η ασυμβατότητα των φυσικών, δοκίμων, εκφορών τους κατατείνουν περαιτέρω στην ανάγκη της συντακτικής αποσαφήνισης, στο σύνολο σχεδόν των μακροπεριόδων τεμαχίων λόγου του ΚΠ. Μη υπεισερχόμενοι στην παράθεση παραδειγμάτων, καθώς μια απλή αντιβολή των παραλλήλων κειμένων, σε οποιαδήποτε ενότητα του περιεχομένου τους, θα αναδείξει τη συντακτική αναδιάταξη και ανάπτυξη του ΚΠ, τόσο για λόγους ύφους (ή επιπέδου του λόγου), όσο και για λόγους σημασιολογικής σαφήνειας, θα αρκεστούμε στην παρατήρηση ότι αναφερόμαστε εδώ σε *στρατηγικές αποσαφηνίσεις*, ήτοι στην *κανονικότητα* (regularity), κατά την οποία όταν οι μεταφραστές αξιολογούν αρνητικά μία πιθανή λύση στο ΚΣ, καταφεύγουν αμέσως στην αναδιατύπωση στη ΓΣ και δεν υπεισέρχονται σε εκ νέου επεξεργασία του τεμαχίου λόγου στη ΓΠ (Englund Dimitrova 2005: 237). Ωστόσο, πεποίθηση του γράφοντος είναι ότι, παρά τα περί του αντιθέτου αναφερόμενα από την Englund Dimitrova (αυτόθι), η στρατηγική αποσαφήνιση δεν αντιδιαστέλλεται στην άλλου τύπου κανονικότητα, την *κανονιστική αποσαφήνιση* (norm-governed explication), αλλά λειτουργεί συμπληρωματικά προς αυτήν (πβ. και Becher 2011: 53). Εν ολίγοις, ότι η γνωστική διεργασία της ενδο- και περικειμενικής αποκωδικοποίησης του υπό επεξεργασία τεμαχίου λόγου του ΚΠ, αφ' ης στιγμής εντοπίσει αναντιστοιχία δομής μεταξύ των δύο γλωσσικών συστημάτων, αναγόμενη είτε στους γλωσσικούς κώδικες αυτούς καθαυτούς, είτε σε λεξικογραμματικές και πραγματολογικές διαφορές μεταξύ των δύο συστημάτων, εντοπίζει και αδυναμία επεξεργασίας (ανακωδικοποίησης) του εκφωνήματος στη ΓΣ. Κατά την έννοια αυτή, η κατά

Englud Dimitrova (αυτόθι) *αδυναμία επεξεργασίας* στη ΓΣ οφείλεται κυρίως στην εκφορά του ΚΠ και στο άμετρο των δύο γλωσσικών και πολιτισμικών συστημάτων και, κατά κοινό τόπο, οδηγεί οποιονδήποτε μεταφραστή στον ίδιο τύπο *κανονιστικής αποσαφήνισης* (εν προκειμένω, συντακτικής).

Κατά τρίτο και τελευταίο λόγο, η λειτουργία της αποσαφήνισης, έκδηλη στο μετάφρασμα, επιδρά και αναφέρεται στην *ιδεική* (ideational) μεταλειτουργία του κειμένου, την οποία και επιδιώκει να βελτιστοποιήσει, μέσω τεχνικών και διεργασιών οι οποίες εντοπίζονται πρωτογενώς στην *κειμενική* (textual), αλλά και ενίοτε στην *διαπροσωπική* (interpersonal) μεταλειτουργία του. Στόχος, σε κάθε περίπτωση, της παρούσας μεταφραστικής προσπάθειας είναι η επίτευξη λειτουργικώς ισοδύναμου κειμενικού επιτελέσματος, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, μέσω της ενεργοποίησης των γνωστικών δομών στις οποίες εγγράφεται το κείμενο, και δια τούτων, η προσπέλαση των πλουσίων κειμενικών νοημάτων και των ολίγων, αλλά καθ' όλα συγκεκριμένων, υπονοημάτων δικαιο-φιλοσοφικού τύπου της πραγμάτωσης (instantiation) του ΚΠ του Cassese.

4. Σημειώσεις Μεταφραστικού Επιμέτρου (Μ.Ε. στο ελληνικό κείμενο του Cassese)

[1, §11.3, σελ. 243]

Αφορά στη γενικευτική διατύπωση «as a whole» που απαντά στο σώμα της Σύμβασης του 1969 τρεις φορές: ως προσδιοριστικό των συνθηκών, το κείμενο των οποίων διαλαμβάνεται και ερμηνεύεται ως ενιαίο (Άρθρο 41.1.(β).ii) και ως προσδιοριστικό της κοινότητας των κρατών «στο σύνολό της» (Άρθρα 44.3(β) και 53) — βλπ. UN Doc. 18232). Πβ. εξ άλλου, τη σχετική καταδηλωτική διατύπωση της σημασίας της φράσης σε σχόλιο της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής: «παραλείποντας τη λέξη “όλα” [τα κράτη], η Επιτροπή δεν στόχευσε να αλλάξει τον κανόνα. Θεώρησε ότι η φράση “κατανόηση των μερών” [στο Άρθρο 27 της Σύμβασης] σημαίνει ουσιαστικά “των μερών στο σύνολό τους”. Παρέλειψε τη λέξη “όλων” για να αποφύγει την πιθανή παρανόηση ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να συμμετέχει ξεχωριστά στην πρακτική, ενώ στην πράξη αρκεί η εκ μέρους του αποδοχή της πρακτικής» — UN, Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries. Reports of the Commission to the General Assembly (2005), 222.

[2, §12.3.1, σελ. 265]

Για την απόδοση του όρου *self-executing*, βλπ. Ε. Ρούκουνας (υπερωνυμικώς: διατάξεις αυτοδύναμης εφαρμογής). Περιφραστική απόδοση του όρου, ενδεικτικώς στο: Κατρούγκαλος, Γ. (2002). Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη. *Το Σύνταγμα*. 5–2002. Πβ. όμως και τις (ελεγχόμενου βαθμού παγίωσης και) αποδόσεις: (i) *αυτο-εφάρμοστο* [δίκαιο] (επιλογή, ακόμη, δεκτική κριτικής ως προς τη συμβατότητά της με τη γλωσσική νόρμα της Ελληνικής — απαντά κυρίως στο: Βεγλερής, Φ. (1977). Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα, *Το Σύνταγμα*. 22, σημ. 42· πβ. και Χ. Ανθόπουλος (1993). Η προστασία

της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, *Το Σύνταγμα*. 761· αμφότερα στο: Κατρούγκαλος, Γ. (1997). Προβλήματα ελέγχου συνταγματικότητας στις διοικητικές διαφορές ουσίας. *Δίκη*. Αύγουστος 1997, σημ. 16 [<http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=5&mid=1479&mnu=3&id=19270> — Ιούλιος 2010]) και (ii) αυτοεκτελεστή [πρόνοια] (πρόκειται μάλλον για αναλογική εννοιολόγηση του προσδιοριστικού *self-executory* του αμερικανικού συνταγματικού, κυρίως, δικαίου και κατά την οικεία έρευνα *hapax legomenon* [sensu: Sinclair 2001 — πβ. Σαριδάκης, Ι. (2010: 117, 198–200, ιδ. σημ. 122] — απαντά στο: Κωνσταντινίδης, Α. (2008). *Η απαγόρευση επαναπροώθησης αλλοδαπών σε χώρες όπου κινδυνεύουν με βασανιστήρια: διεθνές δίκαιο και κυπριακή έννομη τάξη*. Τμήμα Νομικής, Πανεπιστήμιο Κύπρου). Συνήθως δε, «*self-executing*» (CELEX), κατ' εκτύπωση του αγγλοσαξονικού δικαίου όρου (ή και παράλληλη παράθεση του εκτύπου και της σε περιφραση εννοιολόγησής του).

[3, §15.3.1(α), σελ. 359]

Για την πραγματολογική αποσαφήνιση, βλπ. Patrick Seale, “Worldwide Angers Erupts Over D’Amato–Kennedy Act”, Special Report, *Washington Report on Middle East Affairs*, October 1996, 23 [<http://www.wrmea.com/backissues/1096/9610023.htm> — 10.2010] και Stefaan Smis & Kim van der Borgh, “The EU–U.S. Compromise on the Helms–Burton and D’Amato Acts”, *The American Journal of International Law*, Vol. 93, No. 1 (Jan., 1999), 227–236.

[4, §16.3.2, σελ. 379]

Η συντακτική δομή του πρωτοτύπου δημιουργεί αμφισημία· η Βρετανία, στο Συμπληρωματικό Υπόμνημα (27.10.1944) είχε υποστηρίξει τη θέση ότι εάν ένα μόνο μέλος του ΣΑ εμπλεκόταν σε διαφορά, θα έπρεπε να στερείται του δικαιώματος αρνησικυρίας. Βλπ. FRUS, *The Conferences at Malta and Yalta — 1945. I. Pre-Conference Documents*, 46 [<http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=turn&entity=FRUS.FRUS1945.p0128&id=FRUS.FRUS1945&isize=M> — 10.2010].

[5, §18.2.3, σελ. 421]

Από το γαλλικό και η απόδοση της σύναψης («φυσικό δικαίωμα») στο ελληνικό κείμενο του AN585/1945 (ΦΕΚ 242Α/29.9.1945) που κυρώνει τον Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.

[6, §20.6.1, σελ. 476]

Levée en masse, πάνδημος συναγερμός. Η σύγχρονη εκδοχή του όρου ανάγεται στο Διάταγμα της γαλλικής Εθνικής Συντακτικής Συνέλευσης της 24ης Αυγούστου 1793, κατά τον πόλεμο σε βάρος της Αυστρίας, της Πρωσίας, της Ισπανίας, της Βρετανίας, του Βασιλείου της Σαρδηνίας (Piedmont) και των Επτά Ηνωμένων Επαρχιών (Ολλανδίας). «Dès ce moment jusqu’à celui où les ennemis auront été chassés du territoire de la République, tous les Français sont en réquisition permanente pour le service des armées. Les jeunes gens iront au combat; les hommes

mariés forgeront les armes et transporteront les subsistances; les femmes feront des tentes et serviront dans les hôpitaux; les enfants mettront le vieux linge en charpie; les vieillards se feront porter sur les places publiques pour exciter le courage des guerriers, prêcher la haine des rois et l'unité de la République» (η υπογράμμιση δική μας). Βλπ. Alan Forrest, «L'armée de l'an II: la levée en masse et la création d'un mythe républicain», *Annales historiques de la Révolution française* [En ligne], 335 janvier-mars 2004 [<http://ahrf.revues.org/1385> — 10.2010].

[7, §21.2.5, σελ. 528]

Ασαφής ως προς την προτασιακή σημασία της, η μορφοσυντακτική δομή του πρωτοτύπου: «using the country's armed forces against the brotherly Arab *countries threatening* to use such forces, or instigating foreign powers to jeopardize *its* security, or plotting to overthrow the *existing regime* or to interfere in *their* internal affairs against *its own* interests, or spending money for plotting against *them*, or attacking in international fields or through publications *their* heads of State» (η έμφαση δική μας). Για σχετικές αναφορές κατατείνουσες στην εδώ σημασιολογική και συντακτική αποσαφήνιση, βλπ. την αγγλική μετάφραση του Καταστατικού του Ειδικού Δικαστηρίου του Ιράκ της 10.12.2003 (“Part Five: Violations of Stipulated Iraqi Laws”) στη δ/ση: <http://www.hrcr.org/hottopics/statute/index.html> — 10.2010· και το κείμενο του νόμου υπ’ αριθμ. 10 της 18.10.2005 για το Ανώτατο Ποινικό Δικαστήριο (επίσημη εφημερίδα: Al-Waqa’i Al-Iraqiya, 4006/18.10.2005) (σ. 13 της επίσημης αγγλικής μετάφρασης) [http://law.case.edu/saddamtrial/documents/IST_statute_official_english.pdf — 10.2010].

[8, §23.3.4(β), σελ. 584]

Ελλειπτική (και δυνάμει αμφίσημη) η πραγματολογική αναφορά του πρωτοτύπου (“Protocol on the Reduction of Sulphur [Emissions or Their Trans-boundary Fluxes...]”), καθώς παραπέμπει στο αρχικό πρωτόκολλο που υπεγράφη στο Ελσίνκι στις 8.7.1985. Για το δεύτερο πρωτόκολλο, του Όσλο, βλπ. το σχετικό κείμενο στο δικτυακό τόπο της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη των Ηνωμένων Εθνών [http://www.unece.org/env/lrtap/fsulf_h1.htm — 10.2010].

[9, §24.6.2, σελ. 604]

Stand-by Arrangement. Παγίως αμετάφραστο στα κείμενα πρωτογενούς και δευτερογενούς ευρωπαϊκού δικαίου. Πβ. ωστόσο τις νεολογικές περιφραστικές εκδοχές (i) «σύμβαση προληπτικού διακανονισμού ετοιμότητας» και (ii) «διακανονισμός χρηματοδότησης άμεσου ετοιμότητας» του Ελληνικού Κοινοβουλίου, αναφορικά με τα μέτρα που προβλέπονται στον από 10.5.2010 διακανονισμό χρηματοδότησης της Ελλάδας από το ΔΝΤ.

Βιβλιογραφικές αναφορές μεταφραστικού επιμέτρου

- Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: OUP.
- Baker, M. (1996). Corpus-based Translation Studies. The Challenges that Lie Ahead. In: Somers, H. (ed). *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager*. Amsterdam: John Benjamins, 175-186.
- Becher, V. (2011). *Explicitation and Implication in Translation. A Corpus-based Study of English-German and German-English Translations of Business Texts*. Dissertation zur Erlangung der Würde des Doktors der Philosophie der Fachbereiche Sprache, Literatur, Medien & Europäische Sprachen und Literaturen der Universität Hamburg. Hamburg: 2011.
- Berger, P., Luckman, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Biel, L. (2008). Legal Terminology in Translation Practice: Dictionaries, Googling or Discussion Forums?. *SKASE Journal of Translation and Interpretation*. 3:1, 22-38.
- Biel, L. (2010). Corpus-Based Studies of Legal Language for Translation Purposes: Methodological and Practical Potential. In: Heine, C., Engberg, J. (eds). *Reconceptualizing LSP. Online proceedings of the XVII European LSP Symposium 2009*. Aarhus [http://www.as-b.dk/fileexplorer/fetchfile.aspx?file=16841 – 8.2012].
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds). *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 17-35.
- Dressler, W. (1990). The Cognitive Perspective of “Naturalist” Linguistics. *Cognitive Linguistics*. 1, 75-98.
- Duszak, A. (1997). Analysing Digressiveness in Polish Academic Texts. In: Idem (ed). *Culture and Styles of Academic Discourse*. Berlin: Mouton de Gruyter, 323-342.
- Englund Dimitrova, B. (2005). *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Evans, V., Greene, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Even-Zohar, I. (1990). Translation and Transfer. *Poetics Today*. 11.1, 73-78 [και: Itamar Even-Zohar (2001). Μετάφραση και Μεταβίβαση. In: Γούτσος, Δ. (επιμ.-μτφση). *Ο Λόγος της Μετάφρασης. Ανθολόγιο Σύγχρονων Μεταφραστικών Θεωριών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 75-80].
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Gémar, J.-C. (1995). *Traduire ou l'Art d'Interpréter. Langue, Droit et Société: Éléments de Juri-linguistique*. Tome 2: Application. Sainte-Foy, Québec: Presses de l'Université de Québec.
- Groffier, E. (1984). Quelques Réflexions sur la Traduction Juridique. *Informatio*, XVII:2-3, 15-18.
- Groffier, E. (1990). La langue du droit. *Meta*. 35:2, 314-331.
- Halliday, M.A.K. (1978). *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold.
- Hatim, B. (2009). Translating Text in Context. In: Munday, J. (ed). *The Routledge Companion to Translation Studies*. Revised edition. London: Routledge, 36-53.
- Hatim, B., Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Heisenberg, W. (1927). Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik. *Zeitschrift für Physik*. 43, 172-198.
- House, J. (2011). Using Translation and Parallel Text Corpora to Investigate the Influence of Global English on Textual Norms in Other Languages. In: Kruger, A., Wallmach, K., Munday, J. (eds). *Corpus-based Translation Studies. Research and Applications*. London: Continuum.
- Koutsivitis, V. (1988). *La Traduction Juridique. Étude d'un Cas: La Traduction des Textes Législatifs des Communautés Européennes, et en particulier à partir du Français vers le Grec*. Thèse de doctorat, Université de la Sorbonne Nouvelle (Paris III).

- Kress, G. (1976). *Halliday: System and Function in Language. Selected Papers Edited by G.R. Kress*. London: OUP.
- Laclau, E., Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Langacker, R. (2000). *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Laviosa, S. (1998). Universals of Translation. In: Baker, M., Malmkjær, K. (eds). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 288-291.
- Martinet, A. (1975). *Évolution des Langues et Reconstruction*. Paris: PUF.
- Politis, M. Canellopoulou-Botti, M. (2000). Le Sort des Référents Pragmatologiques dans le Texte d'Arrivée en Traduction Juridique. In: *La Traduction Juridique. Histoire, Théorie(s) et Pratique. Actes du Colloque International*. Genève, 17-19 février 2000. Bern: ASTTI, 143-155.
- Pym, A. (2008). On Toury's Laws of how Translators Translate. In: Pym, A., Shlesinger, M., Simeoni, D. (eds). *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in Homage to Gideon Toury*. Amsterdam: John Benjamins, 311-328.
- Pym, A. (2010). *Exploring Translation Theories*. London: Routledge.
- Šarčević, S. (1997). *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Sinclair, J. (2001). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: OUP.
- Sinclair, J. (1996). The Search for Units of Meaning. *Textus*. 9, 75-106.
- Sinclair, J., Mauranen, A. (2006). *Linear Unit Grammar. Integrating Speech and Writing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Swailes, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: CUP.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Valderrey Reñones, C. (2012). Thematic Competence in Law: The Non-lawyer Translator. In: García-Izquierdo, I., Monzó, E. (eds). *Iberian Studies on Translation and Interpreting*. Bern: Peter Lang, 53-69.
- Walker, D. (2001). *The Scottish Legal System. An Introduction to the Study of Scots Law*. Edinburgh: W. Green/Sweet & Maxwell.
- Weber, M. (1964). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.
- Widdowson, H.G. (1979). *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: OUP.
- Wilss, W. (1994). Translation as a Knowledge-based Activity. Context, Culture and Cognition. In: de Beaugrande, R. et al. (eds). *Language, Discourse and Translation in the West and Middle East*. Amsterdam: John Benjamins, 35-43.
- Κουτσουλέλου-Μίχου, Σ. (2009). *Όψεις του Ακαδημαϊκού Λόγου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωστοπούλου, Γ. (2010). Το Όνομα και η Φύση των Μεταφραστικών Σπουδών, του James S. Holmes. Εισαγωγικά Σχόλια και Μετάφραση. *Dictio* (Επιστημονική Επετηρίδα 2008-2009. Τ.Ξ.Γ.Μ.Δ. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο) 3 (2010), 83-107.
- Μπατσαλιά, Φ., Σελλά, Ε. (1994). *Γλωσσολογική Προσέγγιση στη Θεωρία και τη Διδακτική της Μετάφρασης*. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο [και: (2010). 2η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση].
- Σαριδάκης, Ι.Ε. (2000). Οι Τεχνολογίες Αιχμής και η Μετάφραση: Νέες Πτυχές στη Μεθοδολογική Εκπαίδευση των Μεταφραστών. In: Παντελοδήμος, Δ. (επιμ). *Μετάφραση. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (25-27 Νοεμβρίου 1999)*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 209-222.
- Σαριδάκης, Ι.Ε. (2010). *Σόματα Κειμένων και Μετάφραση. Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Η δημοσίευση του παρόντος κειμένου στην Ελληνική δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την, παραπάνω από πολυτιμη, ουσιαστική συμβολή της επιστημονικής επιμελήτριας, συναδέλφου κ. Φ. Παζαρτζή. Την ευχαριστώ ιδιαίτερω για τις εύστοχες παρατηρήσεις

της σε ζητήματα ορολογίας, τη συμπλήρωση κενών του πρωτοτύπου έργου και τον πραγματολογικό εμπλουτισμό του, όπου αυτό ήταν αναγκαίο λόγω του μεσολαβήσαντος από την αγγλική έκδοση του έργου χρόνο. Κυρίως, την ευχαριστώ για την υποδειγματική συνεργασία μεταξύ επιμελητή και μεταφραστή. Συνεργασία, που θα πρέπει να διατρέχει κάθε εκδοτικό εγχείρημα στο οποίο υπεισέρχεται ή απαιτείται επιστημονική μετάφραση. Ευχαριστώ, τέλος, τον εκδότη κ. Κ. Δαρδανό, για την υπομονή που επέδειξε αναμένοντας την ολοκλήρωση του παρόντος μεταφράσματος, κι εν γένει για την παρούσα εμπειρία μετάφρασης.

Ι.Ε. Σαριδάκης

Μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

υ.δ. Επίκουρος Καθηγητής

Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών